

Aristotelés és a jogviták elemzésének módszertana

habilitációs tézisek
jog- és államtudományok tudományágban

Könczöl Miklós

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kar

Budapest, 2019

Bevezetés

Az alábbiakban arra a kérdésre igyekszem válaszolni, hogy milyen – elméleti és történeti – kapcsolatok lehetségesek Aristotelés *Rétorikája* és a (jog)viták elemzésére a hellénisztikus rétorikai szakírók által kidolgozott módszer között. Ez utóbbit az ügyállások (*stasisok*) tanaként ismerjük, s az antik iskolai rétorikában arra szolgált, hogy egy meghatározott szempontrendszer segítségével lehetővé tegye az adott vita központi kérdésének azonosítását. Az egyes ügyállások azt jelölik, hogy pontosan miben mond ellent egymásnak az ellenérdekű felek álláspontja, s ezáltal irányt mutatnak az érvelés egészének kidolgozása számára is.¹ A későbbi hagyomány szerint az első ügyállástan a témnosi Hermagoras tankönyvében szerepelt. Ez a munka nem maradt fenn, egyes részleteinek, és különösen a *stasisok* elméletének a rekonstrukciójára azonban többen is vállalkoztak a későbbi szerzőknél található *testimoniumok* és töredékek alapján.² Noha az ügyállástan kétséget kizáróan Aristotelés után jelenik meg a rétorikai tankönyvekben, a modern kutatásban ismételtelen fölmerült a kérdés, hogy megalapozásához mennyiben járultak hozzá korábbi szerzők, köztük maga Aristotelés.

A hermogenési ügyállástan némelyik részlete a különböző értelmezési lehetőségeket kínáló források alapján nem egészen egyértelmű, az azonban nagyjából világos, mire és hogyan használták a rendszer egészét. A vita résztvevői számára a *stasisok* olyan elemzési keretet nyújtottak, amelyen belül föltérképezhették az illető jogesettel kapcsolatban rendelkezésükre álló érveket. Az ellentmondás alapjának vagy központi kérdésének az azonosítása ugyanis szükségszerűen megelőzi az anyaggyűjtést. Az ügyállások ilyenformán utat mutatnak a *toposokhoz*, amennyiben meghatározzák, hogy egy eset mely aspektusainak kell előtérbe kerülniük ahhoz, hogy a szónoki érvelés meggyőző legyen. Mindez nem jelenti azonban, hogy megakadályoznák a szónokot saját stratégiájának kidolgozásában: a legtöbb esetet számos szempontból meg lehet közelíteni, és a beszéd szerkesztőjének a belátásán múlik, melyeket tartja a leghatékonyabbaknak.

---

¹ A *stasisokkal* foglalkozó szakirodalom legutóbbi áttekintése Hoppmann (2007). Magyar nyelven Bolonyai (1999) annotált bibliográfiája tartalmazza a legfontosabb munkákat a megelőző huszonöt évből. Az antik források máig legkimerítőbb földolgozása Calboli Montefusco (1986) munkája. Nem történeti, hanem analitikus szempontú áttekintést nyújt Lausberg (1960) 64–138 és Martin (1974) 28–51. A jogi érvelés szempontjából is értékes meglátásokkal szolgál Braet (1984) elméleti megközelítésű értekezése. Máig haszonnal forgatható – nem utolsósorban bőséges görög és római példaanyaga miatt – Volkmann (1885) 38–108.

² A töredékek és *testimoniumok* legfrissebb gyűjteménye Woerther (2012), a korábban mértékadó kiadás Matthes (1962). A korábbi szakirodalomból ld. különösen Thiele (1893) és Jaeneke (1904) munkáit. Hermagoras tankönyvének legalaposabb rekonstrukcióját Matthes (1958) kutatási beszámolója nyújtja. A legfontosabb források értékeléséről (Cicero, *De inventione*, a *Rhetorica ad Herennium*, Quintilianus, a pseudo-augustinusi *De rhetorica*, valamint Hermogenés) ld. uott, 70–107. A *De rhetorica* megbízhatósága mellett érvel Barwick (1965), ellene legújabban Heath (2002). Az utóbbi módszertani megfontolásait láthatólag Woerther (2012) xxxix–xliii is elfogadja. Hermogenés munkájának a rekonstrukcióban való használatával kapcsolatban ésszerű figyelmeztetéseket fogalmaz meg Heath (2003) 2 és (2004) 5–6, további hivatkozásokkal uott, 4. lj.

A rétorika oktatásában a *stasis*oknak didaktikai jelentősége is van, hiszen egy már meglévő érvelés elemzéséhez is használhatóak, s a hallgatók saját érveik összegyűjtésénél is hasznukat vehették „a főkérdések bevett készleteinek”.³ A későbbi hellénisztikus szónokiskolákban az alapvető gyakorlatok közé tartozott volt egy-egy beszéd vagy eset *stasis*ának a meghatározása. A különféle ügyállás-rendszerek megjelenése⁴ – legalábbis részben – a könnyen elsajátítható elemzési technikák iránti folyamatos igénytel magyarázható (további okokként a filozófiai megfontolások és a jogfejlődés jöhet szóba⁵).

Miután az iskolai rétorikában teret nyert az elképzelés, hogy egy eset fő kérdését azonosítani lehet a *stasis*ok segítségével, az ügyállástan egyben a szónokok azon törekvésének is alapot szolgáltatott, hogy a gyakorlatban befolyásolják hallgatókuk percepcióját a vitáról. Mikor a szónok állást foglal azzal kapcsolatban, hogy voltaképpen miről is szól a vita, akkor számíthat arra, hogy erre vonatkozó érvei visszhangra találjanak az eljárás többi, hasonló képzésben részesült résztvevője körében is.⁶

A modern kutatás több szempontból is igyekezett megközelíteni az Aristotelés és az ügyállástan közti kapcsolatot. Ide tartozik egyfelől az a törekvés, hogy meghatározzák, Aristotelésnek a *Rétorikán* kívüli munkái milyen fogalmi eszközöket szolgáltatnak az ügyállástanok kidolgozásához.⁷ Ezek a vizsgálódások kétségkívül hozzájárulhatnak az ügyállások elméletének a magyarázatához bizonyos aristotelési elképzeléseken és fogalmakon keresztül, az is valószínűnek látszik ugyanakkor, hogy történeti értelemben aligha képesek a hellénisztikus iskolai rétorikára gyakorolt hatások kimutatására.

Egy másik kutatási irány középpontjában a *Rétorika* értelmezése áll, s ennek során foglalkoznak későbbi szerzők munkáival. Ezek a tanulmányok olyan szöveghelyekre mutatnak rá, amelyek megfelelni látszanak az egyes ügyállások későbbi leírásainak. Ennek során a szerzők azonban – helyesen – kiemelik, hogy Aristotelésnél nincs értelme kidolgozott ügyállástant keresnünk. Ahogy E. M. Cope, az első modern angol nyelvű kommentár szerzője fogalmaz, „a jogi »ügyállások«, melyeket a későbbiekben *στάσεις*-nek és statusnak neveznek, az *ἀμφισβήτησεις* embrionális formájában jelennek meg Aristotelésnél, amelyekre gyakran hivatkozik, ám sosem határozza meg őket pontosan, s nem is alkalmazza jól körülhatárolt és fölismert technikai és jogi osztályozásként.”⁸

³ Heath (1995) 18. A *stasis*okról az antik rétorikaoktatásban ld. Clark (1957) 73, 228–250 (a *controversiával* kapcsolatosan). Hasznosságukról a XXI. századi oktatásban (a tarsosi Hermogenés II. századi tankönyve segítségével) ld. Heath (2007).

⁴ A korábbi szakirodalomból ld. Nadeau (1959a) áttekintését. A különböző ügyállás-rendszereket szerkezeti szempontból veti össze Heath (1994a); az ügyállástanok történetének két fő szakaszáról ld. Heath (2004) 2–3. fejezet tanulságos összefoglalását.

⁵ Vö. Heath (2003).

⁶ Vö. Könczöl (2008) 28.

⁷ Ld. különösen Dieter (1950), Nadeau (1959b) hivatkozással a korábbi szakirodalomra, újabban pedig Marsh (2012).

⁸ Cope (1867) 397, hasonlóképpen Navarre (1900) 261. Ld. még Grimaldi (1980) 294 ad 1374a 1–2. Említésre méltó kivétel Marx, aki szerint Aristotelés részletesebben is foglalkozhatott az ügy-

Ez utóbbi kutatások a *Rétorika* vitelemzési módszerének két olyan jellegzetességére mutattak rá, amelyek kimondottan aristotelésinek tekinthetők. Az egyik, hogy az Aristotelés által azonosított fő kérdések a tényekre, a minőségekre, és a nagyságra irányulnak, ez pedig eltér a későbbiekben kanonikussá vált tények – meghatározás – minőség – eljárás fölosztástól. A másik, hogy míg a *stasis* elméletek jobbra a törvényszéki rétorika területén használható érvek összegyűjtésére javasolják az ügyállásokat, Aristotelés ismételten beszél a fönti kérdések figyelembe vételéről a bemutató és a tanácsadó beszédek szerkezetével kapcsolatban is.

Mindezek mellett a *Rétorika* tanulmányozása azzal a meglátással is szolgált, hogy a vitáspontok⁹ I. könyvben szereplő tárgyalása észrevehetően különbözik a III. könyvétől. Az utóbbi egyfelől rendszerezettebb, másfelől föltételezni látszik az ügyállások mint „védelmi vonalak” valamiféle sorrendjét a jogvitákkal kapcsolatban.¹⁰ Ez a fölismerés a *Rétorika* egységének a kérdését is érinti, amennyiben bizonyos szerzők szerint a III. könyvet, mint egykor önálló rétorikai értekezést, egy későbbi szerkesztő illesztette csak a *Rétorika* két eredeti könyvéhez. Konzervatívabb értelmezésben ezek az eltérések pusztán annak a jelei, hogy Aristotelés megközelítése élete során változott, ami pedig arra enged következtetni, hogy az I–II. és a III. könyvet nem ugyanabban az időben írta.¹¹

Egy harmadik lehetséges kérdés, hogy milyen helye lehet az ügyállásoknak az aristotelési rétorikán belül. Ezzel kapcsolatban látott napvilágot az a nézet, amely szerint Aristotelésnek a módszer iránti érdeklődése eleve valószínűtlen, minthogy az ő *inventio*-fogalma nem a törvényszéki, hanem a tanácsadó szónoklást veszi alapul. Eszerint Aristotelés rétorikafogalma egyszerűen összeegyeztethetetlen az ügyállással, utóbbin az „érvek összegyűjtésének ellentmondáson alapuló, kimerítő rendszerét” értve.¹² Az aligha kifogásolható, hogy a *Rétorikát* szembeállítsuk azokkal a későbbi rétorikaelméletekkel, amelyek középpontjában a törvényszéki vita és az ügyállások rendszere áll (maga Aristotelés is elhatárolódik – Platón nyomán – a kizárólag törvényszéki rétorikára épülő szónoklattantól). Azt azonban nehéz belátni, az ellentmondás fogalma miért volna összeegyeztethetetlen Aristotelés rétorikaszemléletével. A vita magvának azonosítását Aristotelés

---

állásokkal, ez a szöveg azonban elveszett: Marx (1900) 249, vö. Braet (1999) 416–417. Tekintettel azonban arra, hogy Marx nem Aristotelést tartotta a *Rétorika* összeállítójának (ld. pl. Marx [1900] 241), ez a fölvetés nem érinti azt az általános nézetet, hogy mit várhatunk ügyállások tekintetében a *Rétorika* ránk maradt szövegétől. Vö. Liu (1991) 53 és Braet (1999) 408, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

⁹ A továbbiakban a Prácser Albert Quintilianus-fordítása óta bevett „ügyállás” kifejezést a *stasis* terminus megfelelőjeként használom, az Aristotelésnél és Anaximenésnél azonosítható kérdéseket pedig a Bolonyai Gábor által alkalmazott „vitáspont” szóval jelölöm.

¹⁰ Vö. pl. Thompson (1972) és Braet (1999) 419, valamint uott., 20. lj.

¹¹ Ld. még Mirhady (2007b) 7, aki szerint „szinte teljes egyetértés” uralkodik e tekintetben, ugyanakkor hivatkozik Schütrumpf (1994) munkájára (uott., 25. lj.), megjegyezve, hogy „[a] tény, hogy a *Rh. Al.* abban is hasonlít a *Rhet.*-ra, hogy kitér a stilisztikai kérdésekre, szintén az ellen szól, hogy a 3. könyv eredetileg önálló mű lett volna.”

¹² Liu (1991) 59.

éppen azért tartja lényegesnek, mert ez garantálja az érvelés és ezáltal a meggyőzés racionalitását.¹³

Az ügyállások és a *Rétorika* tanulmányozását illetően a legkörültekintőbb tanulmány Antoine Braet munkája. A szerző nem zárkózik el attól a gondolattól, hogy Aristotelés – tág értelemben – hozzájárult a *stasisok* elméletének kifejlődéséhez, mégha a rendszer sajátosan aristotelési változata (ez jelenik meg az I. könyv 3. fejezetében) nem talált is követőkre a későbbi tankönyvírók körében.¹⁴

Az alábbiakban kétféleképpen is igyekszem megközelíteni a vitaelemzés aristotelési módszerét. A tanulmány első fele ennek megfelelően a *Rétorika* vonatkozó szöveghelyeit tekinti át, célja pedig az, hogy azonosítsa azokat az elveket, amelyek a vitáspontok aristotelési tárgyalását jellemzik, ezen keresztül azt is megvizsgálva, hogyan illeszkedik ez a megkülönböztetés a *Rétorika* egészébe. Mindezek a vizsgálódások árnyalhatják azt a képet, amely szerint Aristotelés egyrészt kifejezetten törekszik egy *quasi*-ügyállástan kidolgozására, másrészt ezt különböző módokon teszi az I., illetve a III. könyvben. Amellett igyekszem érvelni, hogy önálló ügyállás-„tan” kidolgozása helyett Aristotelés inkább saját átfogó rendszerébe igyekszik illeszteni mindazt, ami a kortárs szónoklattan számára közkeletű módszer lehetett. Ami az eltéréseket illeti az I. és a III. könyv szöveghelyeiből kiolvasható szemlélet között, azok álláspontom szerint magyarázhatók a két könyvben vizsgált kérdésekkel, egészében véve pedig a kettő kiegészíti egymást, amennyiben a vita elemzésének más-más aspektusaira összpontosítanak.

A tanulmány második fele tágabb kontextusba igyekszik helyezni az aristotelési vitaelemzési módszereket, számba véve azokat a forrásokat, amelyekre maga Aristotelés támaszkodhatott, valamint megvizsgálva, hogy a későbbi szerzők mennyiben alkalmazzák az a nála megjelenő elveket (függetlenül a tényleges hatás kérdésétől). Mindezek alapja az első részben foglaltak összevetése egyfelől a *Rhetorica ad Alexandrummal*, másfelől Hermagoras töredékeivel. Az első kérdést illetően úgy látszik, hogy Aristotelés (és Anaximenés¹⁵) a vitáspontok azonosítása terén csak meglehetősen általános ismereteket találhatott a korábbi rétorikai szakmunkákban, így az egyes kérdések rétorikai hasznosításának föltérképezése csakugyan komoly elméleti hozzájárulás Aristotelés részéről. A második kérdéssel kapcsolatban le kell szögeznünk, hogy történeti értelemben vett hatások kimutatását a szűkös forrásanyag nem teszi lehetővé.¹⁶ Az azonban valószínűsíthető, hogy a hellénisztikus szakírókhoz köthető fejlemény nem az egyes ügyállások kidolgozása, hanem a szempontrendszer önállósulása az *inventi*ón belül.

¹³ Ld. Walton (2003) 31 az ügyállásokról mint a relevancia kritériumairól az érvelésben.

¹⁴ Braet (1999) szerint az I–II., illetve a III. könyvben szereplő „két koordinálatlan kísérlet egy *stasis*elmélet kidolgozására”, más-más jegyeket mutat, és eltérő célokra is szolgál. Erről ld. alább a 2. pontot.

¹⁵ A *Rhetorica ad Alexandrum* szerzőjének azonosításáról ld. Mirhady (1994) és (2011) 450–452.

¹⁶ Vö. Kennedy (1963) 264.

1. Az ügyállastan vázlata

Mielőtt megvizsgálánk a *Rétorika* vitaelemzéssel kapcsolatos szöveghelyeit, célszerű röviden áttekintenünk az ügyállastan szerkezetét és a rendszer legfontosabb működési elveit. Tekintettel arra, hogy számos szerzőnél számos változattal találkozunk, az alábbi vázlat Hermagoras tankönyvének föltehető tartalmát mutatja be.¹⁷

A források alapján Hermagoras a tankönyv elméleti bevezetésében a rétorika hatáskörét a „politikai kérdésekre” (*politika zétémata*) korlátozta. Ezekben belül megkülönböztetett meghatározott és meghatározatlan kérdéseket (*hypothesis*, illetve *thesis*). Amennyiben a szónok az előbbi, a meghatározott kérdésekkel kapcsolatban törekszik a meggyőzésre, akkor azonosítania kell azt a fő kérdést (*stasis*), amelyben a szembenálló felek álláspontja ütközik. Ez az ellentmondás négyféle lehet:

(1) *stochasmos* („következtetés”) – a kérdés az, hogy fennáll-e egy bizonyos fajta kapcsolat egy személy és egy cselekedet közt (az egyik fél állítása szerint a másik elkövetett valamit, a másik fél tagadja ezt);

(2) *horos* („meghatározás”) – az ellentmondás középpontjában a cselekedet meghatározása áll, ti. hogy megfelel-e egy adott törvényi tényállásnak (az egyik fél szerint a másik elkövetett egy bizonyos fajta jogsértést, a másik fél vitatja ezt a meghatározást);

(3) *kata symbebékos* („minőség”)¹⁸ – a vita a cselekedet igazolása körül forog (a cselekedet elkövetője azt állítja, hogy valamely jogi vagy erkölcsi megfontolás alapján igazolható a magatartása, vagy más szempontból indokolt az enyhébb megítélése, a másik fél tagadja ezt);

(4) *metalépsis* („elutasítás”) – a vita nem közvetlenül a cselekedetről, hanem az eljárásról szól (a felek egyike szerint az eljárás megindítása vagy folytatása törvényi vagy egyéb szempontból kifogásolható, a másik tagadja ezt).

A *stasisok* vagy *zétémata logika* párjaként Hermagoras négy másik ügyállást is leírt, melyeket összefoglalóan a *zétémata nomika* névvel jelölt.¹⁹ Ez utóbbiak olyan viták elemzésére használhatók, amelyekben a fő kérdés nem a cselekedet jogsértő voltával, hanem egy szöveg értelmezésével kapcsolatos:

¹⁷ Matthes (1958) 124–166 és 182–186 alapján.

¹⁸ Elnevezése általában *poiotes* (ld. Quint. *Inst.* III, 6, 56 = T 26 (Woerther): *qualitatem, quam per accidentia, id est κατά συμβεβηκός vocat* [sc. Hermagoras]), vö. Matthes (1958) 148. A *kata symbebékos* kifejezés magyarázatához ld. uott, 2. lj.

¹⁹ Heath (1994a) 116, 8. lj. Ezzel kapcsolatban rámutat, hogy a négy *nomikon zétéma* egy szöveggel kapcsolatos, Hermagoras ügyállás-definíciója viszont úgy szól, hogy φάσις, καθ' ἣν ἀντιλαμβάνομεθα τοῦ ὑποκειμένου πράγματος, ἐν ᾧ ἐστὶ τὸ ζήτημα, καθ' ὃ ἐστὶν ἡ ἀμφισβήτησις (*Prolegomenon Sylloge* 22, p. 329, 10–12 Rabe = fr. 10b Matthes), tehát az utóbbiak az ügy érdeméről szólnak, míg a „νομικὰ ζητήματα περὶ ῥητοῦ” (vö. pl. Hermogenés 37, 17–20), így hát nem a ὑποκείμενον πράγμα-t ragadják meg”. Woerther szerint a töredék egy későbbi szerzőtől, az ifjabb Hermagorastól származik (= fr. 2 Woerther), megjegyezve ugyanakkor, hogy a meghatározás első fele megfelel annak, amit Quintilianus Hermagorasnak tulajdonít (Quint. *Inst.* III, 6, 1 = T 24 Woerther): Woerther (2012) 180–181, *ad loc.*

(1) *rhéton kai hypexairesis* („szöveg és szándék”)²⁰ – az ellentmondás alapja, hogy az egyik fél szerint a szöveg nyelvtani értelme nem tükrözi a rendelkező szándékát;

(2) *antinomia* („szabályok ellentmondása”) – a két fél két különböző szabályra hivatkozik, melyek ellentmondanak egymásnak;

(3) *amphibolia* („kétértelműség”) – a szöveg jelentése nem egyértelmű, a szembenálló felek más-más értelmet tulajdonítanak neki;

(4) *sylogismos* („kiterjesztő értelmezés”) – az egyik fél szerint a megjelölt szabály nem vonatkozik az adott esetre, a másik fél szerint viszont – *per analogiam* – igen.

Nem minden ügy kínál azonban lehetőséget a meggyőző érvelésre. Előfordulnak olyan esetek, amelyekben a vizsgálat nem vezet *stasis*hoz: az ügyállás hiányát nevezi Hermagoras *asystaton*nak, s ennek is négy fajtáját különbözteti meg:

(1) *ellipes* („hiány”) – A felek egyikének állítása hiányos, ezért nincs elégséges alap a tények megállapításához.

(2) *isotés* („azonosság”) – Mindkét fél ugyanazt állítja a másikról, anélkül, hogy annak állítását tagadná vagy igazolni próbálná a maga tettét, ezért egyikük esetében sem alakulhat ki vita.

(3) *heteromeria* („egyoldalúság”) – Az egyik fél sem tagadni nem tudja a másik állítását, sem igazolni a maga tettét.

(4) *aporon* („zsákutca”) – A kérdést nem lehet eldönteni, mivel az állítások ütköztetése *aporiá*hoz, megoldhatatlan problémához vezet.

2. A vita elemzése a *Rétorikában*

2.1. Tények és minőségek megkülönböztetése

A *Rétorika* vitelemzési módszerét vizsgálva nyomban szembeötlik a ténykérdések és a minőség közti, többhelyütt is szöbakerülő megkülönböztetés. A szöveghe-lyek közül kettő szoros hasonlóságot mutat egymással. Az I. könyv 1. fejezetében találjuk a jogi érvelés „szereposztására” vonatkozó, sokat idézett megállapítást, mely szerint

világos mármost, hogy a szembenálló felekre csak az tartozik, hogy megmutassák a vita tárgyát illetően, valami igaz-e vagy sem, megtörtént-e vagy sem; hogy fontos-e vagy jelentéktelen, jogos-e vagy jogtalan, azt – amennyiben a törvényhozó nem határozta meg – a bírónak el kell döntenie, s nem elhinnie a szembenálló feleknek. (1354a 26–30)²¹

²⁰ Gyakoribb a *rhéton kai dianoina* elnevezés. Hermagoras szóhasználatáról ld. Quint. *Inst.* 3.6.61 = T 41 (Woerther): *scripti et voluntatis (quam ipse vocat κατὰ ῥητὸν καὶ ὑπεξαίρεσιν, id est dictum et exceptionem: quorum primus ei cum omnibus commune est, exceptionis nomen minus usitatum).*

²¹ A szöveg hely értelmezéséhez ld. Könczöl (2015).

Az ügyállastan szempontjából itt a szembeállítás egyértelműen a következtetésre²² és a minőségre vagy mennyiségre utal.²³ világos azonban, hogy Aristotelés nem a szónok *eszközeként* kezeli ezt a megkülönböztetést, hanem arról beszél, hogy mi a szónok feladata: az állítások bizonyítása (*deixai to pragma*) – mégha ennek legelső lépéseként elengedhetetlen is, hogy azonosítsa a vitás kérdést.

Ugyancsak az I. könyvben, a 15. fejezetben találkozunk egy hasonló megkülönböztetéssel, ahol Aristotelés, a „mesterségen kívüli bizonyítások” (*pisteis atechnoi*) körében a tanúk típusait írja le:

[A kortárs tanúk, akiket esküszegéssel vádolhatnak, ha hamisan tanúskodnak] csak azt tanúsíthatják, hogy valami megtörtént-e vagy sem (hogy valaminek az esete fönnáll-e vagy sem), a cselekedet minőségét viszont nem, például hogy jogos volt-e vagy jogtalan, vagy hogy haszonnal járt-e vagy sem. Ez utóbbi kérdésekben a kívülállók lehetnek a tanúink, s a leghitelesebbek a régiek, mert őket nem lehet megvesztegetni. (1376a 13–17)

A továbbiakban is találunk még hasonló fölosztásokat a tanúvallomásokkal kapcsolatban: „Egyes tanúk a szónokról, mások az ellenfélről tanúskodnak, egyesek a tényekről, mások a jellemről” (23–25). Jóllehet itt is a tények szerepelnek a szembeállítás egyik oldalán, a jellemre vonatkozó bizonyítás is használható arra, hogy a szónok valószínűsítse, hogy valaki hajlamos valaminek az elkövetésére, s ezáltal közvetve a *stochasmos* körébe tartozó érvet is szolgáltatathat.²⁴

Ezek a megkülönböztetések, melyek az egyes ügyállásokra emlékeztetik az olvasót, Antoine Braet kifejezésével esetlegesnek mondhatók,²⁵ abban az értelemben, hogy nem céljuk a kérdések közti különbségnek, vagy akár a kérdések lényegének a megvilágítása. Aristotelés ezeken a helyeken csak röviden utal olyan megkülönböztetésekre, amelyek nem igényelnek bővebb magyarázatot. Ennek megfelelően tekinthetjük úgy, hogy a szöveghelyek tanúsítják e megkülönböztetések jelenlétét a korabeli rétorikai gondolkodásban, vagy éppen Aristotelés ismereteit a különböző kérdéseknek a szónoki gyakorlatban alkalmazott szembeállításáról – de önmagukban egyik következtetést sem alapozzák meg.²⁶ Figyelmet érdemel még, hogy e megkülönböztetések mind a törvényszéki beszédekkel foglalkozó szövegrészekben találhatók, jóllehet a tanúkkal kapcsolatos fejtegetés szóhasználatából kiderül, hogy nem csak a jogos/jogtalan minősége kerülhet szóba egy beszédben.

²² Ez talán a meghatározást is magában foglalja, ld. alább a 2.3. pontot.

²³ A szöveghely „hagyományos” értelmezése tehát azt sugallja, hogy Aristotelés a szónok által alkalmazható ügyállások körét a *stochasmos*-ra korlátozná, s egy teljeskörű ügyállásrendszer csak analitikus eszközként szolgálna, amellyel az eldöntendő kérdést lehetne meghatározni, az érvek összegyűjtését viszont nem segíthetné.

²⁴ Vö. Könczöl (2015). Másfelől azonban használhatók *ex o tu pragmatos* is, hogy együttérzést vagy haragot ébresszenek a hallgatóságban.

²⁵ Vö. Braet (1999) 410, 413.

²⁶ Ld. alább, a 3. pontban.

2.2. Közös és specifikus kérdések a három beszédajtában

A kérdések másfajta megkülönböztetésével találkozunk az I. könyv 3. fejezetében, ahol Aristotelés a három beszédajtát – ezáltal a retorika három területét – a megfelelő hallgatóság alapján azonosítja, eszerint dől el ugyanis, hogy mi a beszéd „célja” (*telos*) (1358a 36–b 2). A *telos* határozza meg azt a fő kérdést, amelyről a hallgatóság dönt vagy véleményt formál, s amelyre ezért a meggyőzésnek irányulnia kell. A tanácsadó beszéd célja, hogy meggyőzzön valaminek a hasznos vagy káros voltáról (aszerint, hogy rábeszélés vagy lebeszélés a beszélő szándéka); a törvényszéki szónok (aki vádol vagy védekezik) egy cselekedet jogos vagy jogtalan voltáról igyekszik meggyőzni; a bemutató beszédekben (amelyek dicsérnek vagy elmarasztalnak) pedig az a kérdés, hogy valami dicséretes vagy szégyenletes (20–29).

Aristotelés magyarázata szerint a *telosokból* következnek az egyes beszédajták fő kérdései, míg az adott típusba sorolható beszédben más kérdések ennek alárendelve fordulhatnak elő.²⁷ Többek között egy törvényszéki példán keresztül is megvilágítja ezt:

Hogy az egyes beszédajták célja az, amit mondtunk, annak a jele ez is: olykor nem vitatunk egyéb dolgokat, például egy törvényszéki szónok azt, hogy elkövetett valamit, vagy hogy kárt okozott – azt azonban nem ismeri el, hogy jogtalanul cselekedett, hiszen akkor nem is kellene tárgyalás. (1358b 29–33)

Zárásként pedig azt a gyakorlatias tanulságot vonja le, hogy „először is rendelkezniünk kell állításokkal (*protaseis*) mindezekre vonatkozóan” (1359a 6–7).

A *telosokhoz* szorosan kapcsolódik még két olyan kérdés, amelyek egyszerűen közösek a három beszédajtában. Az is szükséges ugyanis – teszi hozzá Aristotelés –, hogy a szónok kész legyen állást foglalni a tényekkel kapcsolatban, „hiszen ami lehetetlen, azt nem lehet megtenni, s az sem lehetséges, hogy megtörtént – hanem [csak] ami lehetséges; a tanácsadó, a törvényszéki és a bemutató szónoknak is szüksége van ezért olyan állításokra, amelyek a lehetséges és lehetetlen dolgokra vonatkoznak, valamint arra, hogy valami megtörtént-e vagy sem, s hogy bekövetkezik-e vagy sem” (11–16). A szónokok továbbá „nem csupán azt akarják megmutatni, amit említettünk, hanem azt is, hogy a jó vagy rossz, dicséretes vagy szégyenletes, jogos vagy jogtalan dolog nagy vagy csekély – akár a dolgok önmagukban, akár egymáshoz hasonlítva” (18–22), ezért hát ezekkel kapcsolatban is rendelkezniük kell megfelelő állításokkal.

Láthatjuk, hogy ezúttal a kérdések más szempontok alapján, sőt más szinten merülnek föl, mint a jogi esetekben a tény- és minőségbeli kérdések. A három *telos* olyan kérdésekre mutat rá, amelyek egy adott beszédajtában szükségszerűen kerülnek szóba, s ezáltal a retorikaelméleti osztályozás célját (is) szolgálják. A

²⁷ 1358b 20–29: τέλος [...] τῷ μὲν συμβουλευόντι τὸ συμφέρον καὶ βλαβερὸν [...] τὰ δ' ἄλλα πρὸς τοῦτο συμπαραλαμβάνει, ἢ δίκαιον ἢ ἄδικον, ἢ καλὸν ἢ αἰσχρὸν· τοῖς δὲ δικάζομένοις τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον, τὰ δ' ἄλλα καὶ οὗτοι συμπαραλαμβάνουσι πρὸς ταῦτα· τοῖς δ' ἐπαινοῦσιν καὶ ψέγουσιν τὸ καλὸν καὶ τὸ αἰσχρὸν, τὰ δ' ἄλλα καὶ οὗτοι πρὸς ταῦτα ἐπαναφέρουσιν.

lehetőségek/tények, illetve a nagyság kérdései viszont mindhárom területen megjelennek.

A kérdések tárgyalásában egyfajta logikai sorrend is fölfedezhető. Noha Aristotelés elsőként említi a *telos*okat, és csak ezt követően a közös (*koinon*) kérdéseket, ami nyilvánvalóan a kontextusból következik (ti. a kiindulópontja az volt, hogy három beszéd fajta különböztethető meg), azt is világossá teszi, hogy az első kérdést a lehetőség/tények jelentik. Ha az érvelés kitér arra, hogy valaminek az esete fönnáll (vagy megtörtént, vagy meg fog történni) vagy lehetséges, akkor ezt követően kerülhet sorra a *telos* által kijelölt kérdés, a nagyság (fontosság, súlyosság) kérdése pedig a harmadik helyen következik.²⁸

Ebben a sorrendben tekintve az Aristotelés által leírt kérdéseket, csakugyan hasonlítanak a *staseis logikai* sorozatára, még hozzá a *stochasmos – poiótés – poson* lépéseire, amely némiképpen különbözik ugyan Hermagoras rendszerétől, mégis fölvezet egy beszéd gondolatmenetének lehetséges lépéseit.

Az ügyállás-elmélet aristotelési előzményeivel foglalkozó cikkében Antoine Braet mellett érvel, hogy a *stasis*oknak a *Rétorika* I. könyvében található tárgyalása alapvetően különbözik attól, amit a III. könyvben olvashatunk, sőt, valójában egy teljesen önálló elméletről van szó. Az I. könyv 3. fejezetében a *stasis*ok meghatározásának alapja egy logikai elemzés, melynek köszönhetően „kimerítő sorozatot alkotnak”.²⁹ Az is egyértelműnek látszik, hogy lényegi különbség van a Braet által *telé-staseis*nek, illetve *koina-staseis*nek nevezett kérdések közt: míg az utóbbiak nem szükségképpen kerülnek elő minden helyzetben, az előbbieket semmi esetre sem mellőzheti a szónok.³⁰ Harmadszor, a III. könyvben leírt *stasis*ok funkciója az érvek szelekciója és az érvelés fölépítése, az I. könyvben viszont a meggyőzés eszközeinek az osztályozását célozzák. Ahogy Braet fogalmaz, „[a] *stasis*ok I, 3-ban történő említésével a szerző célja az, hogy – az I, 4-től kezdve – fölsorolhassa a *telé*hez és a *koiná*hoz kapcsolódó tartalmi *topos*okat.”³¹ Az I. könyvben tetten érhető megközelítés tehát Braet szerint egyrészt mélyebb, másrészt szélesebb, mint a III. könyvé, ugyanakkor eredetibbnek is látszik, bár a későbbi szerzők körében nem talált követőkre.

Braetnek abban kétségkívül igaza van, hogy Aristotelés jól megalapozott leírását adja a kétféle kérdéseknek, ahogy a kérdések osztályozási jelentősége is egyértelműnek látszik. Hogy az egyes *telos*-kérdések mellőzhetőek-e vagy sem, az viszont már azon múlik, milyen funkciót tulajdonítunk nekik.

Az Aristotelés által leírt *telos*ok tehát annyiban határozzák meg a beszéd tí-

---

²⁸ Noha a nagyság kérdése bizonyára valamennyi beszéd fajtában alkalmazható, mégsem látszik szükség szerűnek, hogy a szónok megemlítsen (szemben a lehetőség/tények kérdésével, amelyek – hacsak hallgatólagosan is – csakugyan jelen vannak valamennyi esetben). Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy Aristotelés csupán annyit ír, hogy „valamennyi szónok igyekszik kimutatni” a jelentőséget/nagyságot a szóban forgó tárgyat illetően. Ez tekinthető túlzásnak, ám mégis tükrözheti az athéni szónokok tényleges gyakorlatát.

²⁹ Braet (1999) 417.

³⁰ Braet (1999) 411–412 és 417 ezért „megkerülhetetlen bizonyítási tehernek” nevezi ezeket, vö. még Harpine (1977).

³¹ Braet (1999) 420.

pusát, hogy rámutatnak a szónok feladatára a meggyőzés terén. Ha a cél, hogy valakit vádoljon vagy védjen a bíróság előtt, akkor a „végső” kérdés a jogosság/jogtalanság lesz, maga a beszéd pedig a törvényszéki rétorika területére tartozik. Mindháromféle *telos*, ezáltal pedig mindhárom beszéd fajta esetén találunk ilyen kérdést, ez a kérdés pedig meghatározza azt a vitáspontot, amelyet – Braet szerint – a szónok nem mellőzhet (eltérően azoktól, amelyek a *koinon* kérdésekből következnek). Ez utóbbi állítása azonban nehezen tartható, ha figyelembe vesszük Aristotelés idézett kijelentéseit a lehetőségeket és tényeket illető kérdésekről. Ha valakit egy bizonyos – jogtalan – cselekedet elkövetésével vádolnak, ő azonban képes bizonyítani, hogy lehetetlen, hogy ő követte volna el, akkor a középpontban a lehetőségek/tények kérdése áll (az ügyállástan rendszerében a *stochasmos*), anélkül, hogy a *poiotés* ügyállásához tartozó kérdések akár csak szó bakerülnének. Ez viszont nem változtat azon, hogy a beszéd továbbra is a törvényszéki beszédek közé tartozik, *telosa* pedig a jogosság/jogtalanság lesz. A *telos* alapján tehát föltehető az a kérdés, hogy a vádlott elkövetett-e valamely konkrét jogtalan cselekedetet megfelelő igazolás nélkül (vagy Aristotelés jogsértés-definícióját alapul véve: okozott-e kárt szándékosan és törvényellenesen). A válasz akkor is nemleges lesz, ha a vádlott azt bizonyítja, hogy nem ő követte el a cselekedetet, és akkor is, ha azt, hogy megfelelő oka volt rá. Ez a „végső” kérdés tehát nem azonos az ügyállással, és Aristotelés mintha érzékelné ezt a különbséget.

Az eddigiekből úgy látszik tehát, hogy Aristotelés beszéd fajtái nem teljesen függetlenek ugyan a vitáspontok kérdéseitől, mégsem azonosak velük. Ebből pedig az következik, hogy a szónoknak nem kell szükségképpen kitérnie a minőség kérdésére, amely közvetlenül utalna az illető beszéd fajta *telos*ára. Az ügyállások esetén viszont a kérdés tárgyalása szükségszerű – ettől ügyállások. Ebben a tekintetben tehát nem látunk különbséget a *telé* és a *koina* között, a *telos*-kérdések (azaz a minőségek) pedig nincsenek privilegizált helyzetben Aristotelés vitaelemzési modelljében.³²

Mielőtt most rátérnénk arra kérdésre, hogy a *Rétorika* I. könyvéből kiolvasható vitaelemzési módszer csakugyan alapvető eltérést mutat-e a III. könyvben találhatóhoz képest, érdemesnek látszik előbb sorra vennünk a törvényszéki beszédeknek az I. könyv végén tárgyalt sajátos érv típusait is, hogy megvizsgáljuk az ügyállástanal mutatkozó párhuzamok lehetőségét.

2.3. A vita elemzése és a jogi érvek

Általános vélemény, hogy Aristotelés megjegyzése, amely szerint „gyakran elismerjük, hogy megtettünk valamit, viszont azt nem, amit a vádirat szó szerint tartalmaz, vagy amilyen jogellenes cselekedetre vonatkozik” (1373b 38–1374a 2) a meghatározás (*horos*) ügyállásának az előképe,³³ és hogy azt a fölismerést tükrözi,

³² Az viszont nem látszik valószínűnek, hogy a nagyság (*poson*) kérdése önállóan, valamelyik más kérdés nélkül is fölmerülhetne.

³³ Ld. pl. Grimaldi (1980) 294 *ad loc.*

hogy az egyik ügyállás háttérbe szorulhat egy másikkal szemben.³⁴ Braet idézett tanulmányában azt is megjegyzi, hogy az *epigramma* (a cselekedet törvényi besorolása) kérdése valahogyan kapcsolódik a minőség (*poiotés*) ügyállásához, jóllehet a kettő nem válik el egyértelműen.³⁵ Az a kérdés azonban, hogy mindezek a problémák illeszkednek-e – és ha igen, hogyan – Aristotelésnek a jogi érveléssel kapcsolatos fejtegetéseinek szerkezetébe, szinte semmilyen figyelmet sem kapott.

Világosnak látszik, hogy az I. könyv 10–14. fejezetében Aristotelés a jogsértés előrebocsátott meghatározásának elemei szerint veszi sorra a törvényszéki retorika sajátos érveit. A 10–12. fejezetben az indítékkal kapcsolatos *toposokról* esik szó. Ezek szolgálhatnak olyan érvek alapjául, amelyek célja, hogy rámutassanak: egy adott személy lelki alkata vagy jelleme valószínűvé teszi, hogy csakugyan elkövette azt a cselekedetet, amellyel vádolják. A 13. fejezetben a cselekedetek jogos, illetve jogtalan voltára irányuló érvek szerepelnek. Először az *epigramma*, amely Aristotelés szerint az írott törvényhez kötődik, majd az *epieikeia*, amely pedig az íratlanhoz.

Aristotelés fönt idézett jogsértés-definícióját tekintve azt látjuk, hogy a 10–12. fejezet anyaga a „károkozás” fogalmára összpontosít, a 13. fejezet pedig arra, hogy valami „törvényellenesen” történt-e, a kettőt pedig a tudati elem („szándékosan”) köti össze, egyben Aristotelés perspektíváját is jelezve. Aristotelés tehát jogsértés definíciójából indul ki e fejezetek fölépítésekor, a tárgyalás során pedig azt emeli ki, az elkövető hogyan viszonyul cselekedetéhez. A kérdés mármost az, hogy ez a jól körülhatárolt szempont mennyi teret enged egy ügyállás-rendszer belső logikájának.

Azt, hogy a 10–12. fejezetben tárgyalt érvek első csoportjának a középpontjában az a kérdés áll, hogy egy adott személy elkövetett-e egy adott cselekedetet, az is alátámasztja, ahogy Aristotelés a törvényi tényállás (meghatározás) kérdését bevezeti: „gyakran elismerjük, hogy megtettünk valamit, stb.”. Ilyenformán nem csak az *epigramma* kérdését azonosítja, hanem azt is, amely ezekben az esetekben háttérbe szorul, ti. a tényekét. Ezek szerint tehát egyás mellett szerepel itt a *stochasmos* és a *horos* ügyállása, utóbbi első alkalommal a *Rétorika* szövegében.

Az I. könyv bevezető fejezetében, a szónok és a bíró feladatairól szólva Aristotelés csak három kérdést említ: hogy valaminek az esete fennáll/fennállt/fenn fog állni, hogy jogszerű-e, illetve hogy jelentős-e. Hasonlóképpen jár el a 15. fejezetben, a tanúk osztályozásánál. Talán nem túlzás föltételeznünk, hogy ezekben a megkülönböztetésekben a „tények” kérdése magában foglalja a meghatározást is. A bíróság elé kerülő kérdés ugyanis sohasem elvont („X elkövetett-e valami jogellenes dolgot”), hanem – amint az az 1374a 1–2 szavaiból is kitűnik, a keresetnek/vádiratnak többé-kevésbé pontos törvényi terminusokban kell tartalmaznia a vádat. Ez utóbbi tehát – és következésképpen a bírák által eldöntendő kérdés is – úgy jelenik meg, hogy „X elkövette-e Y cselekedetet”.

---

³⁴ Ld. Braet (1999) 413.

³⁵ Ld. Braet (1999) 413.

A 13. fejezetben viszont Aristotelés nem azzal foglalkozik, hogy mit tehetnek a tárgyalás során a peres felek, vagy hogy mit kell tenniük. Először arra hivatkozik, amit „gyakran megteszünk”, gyakorlatias igazolását adva ezáltal *stochasmos* és *horos* megkülönböztetésének. Következő lépésként pedig a *horost* helyezi a vizsgálat (sajátosan aristotelési) kontextusába. Ahogy fogalmaz, a meghatározás fő kérdése végső soron az, hogy „valaki igazságtalan és gonosz-e, vagy sem” – amit az elkövető lelki alkatára való utalások is alátámasztanak.

Epigramma és *epieikeia* szoros kapcsolatát ismételten hangsúlyozza az 1374a 19–20 átvezetése: eszerint az előbbi az írott, az utóbbi az íratlan törvényhez kötődik, így aztán mindkét *topos* ahhoz a kérdéshez kapcsolódik, hogy az illető cselekedet törvényellenes volt-e. A példa, amellyel Aristotelés szemlélteti az *epieikeia* jogértelmezési elvként való alkalmazását, ugyancsak a kettő közti szoros kapcsolatot mutatja, hiszen az alapprobléma egy nem kellően részletezett törvényi tényállásból következik. A példát záró mondat („az írott törvény szerint tehát jogsértést követ el, valójában azonban nem, s ez utóbbi a méltányos”, 1374a 36–b 1) úgy is érthető, hogy a vádlott megvalósította ugyan a „testi sértés” (*trósai*) tényállását, a cselekedet mégsem jogsértő, legalábbis nem a megjelölt törvénybe ütközik. Aristotelés állítása azonban ennél erősebb: a vádlott *nem* követett el testi sértést, hiszen a törvényhozó bizonyára nem akarta volna, hogy ezt a tényállást olyan esetre alkalmazzák, ahol valaki csupán vasgyűrűt viselő kezét emeli ütésre.

Miközben tehát Aristotelés egyértelművé teszi a törvényi definíció és a méltányosság különbségét (az előbbi fogalmilag az írott, utóbbi az íratlan törvényhez kötődik),³⁶ kiemeli a kettő közös pontjait is, ti. hogy mindkettő a meghatározás *toposát* veszi alapul, és az elkövető szándékára összpontosít.

A méltányosság és a hellénisztikus rétorikában leírt „törvényi kérdések” (*zétémata nomika*) kapcsolataira a következőkben térek majd ki. Előbb azonban a minőség ügyállásának aleteit és az *epieikeia* aristotelési tárgyalása során említett *toposokat* vetem össze.

Az ügyállastanokban a *poiotesen* belül két alesetet szokás megkülönböztetni: az *antilepsist* és az *antithesist*.³⁷ Előbbi középpontjában az az állítás áll, hogy a cselekedet nem volt jogtalan: ez többé-kevésbé megfeleltethető az „interpretív” méltányosságnak. Az *antithesis* körébe ezzel szemben olyan esetek tartoznak, ahol a szónok egyéb megfontolásokra hivatkozik. Ez utóbbi aletei az *antistasis*, az *antenkléma*, a *syngnómé*, valamint a *metastasis*. Közülük az első, az *antistasis* alapja a vádlott azon állítása, amely úgy igyekszik igazolni a cselekedetet, hogy rámutat: alapjában véve jó célra irányult. Az *antenkléma* lényege, hogy a vádlott valaki

³⁶ Az *epigrammát* érintő érv középpontjában a vád megfogalmazása áll: ha valakit „szentségtöréssel” vádolnak, és a célja, hogy bizonyítsa, csak lopást követett el, akkor a következőket kell állítania: (1) a szentségtörés olyan dolog ellopása, amelyik az istenségé; (2) amit ő elvitt a templomból, az nem az istenségé. Az *epieikeia* esetén az írott törvény által adott meghatározás kellően világos, ahogy az is, hogy a vitatott cselekedet a megjelölt tényállás alá tartozik: aki kezén vasgyűrűt viselve üt meg valakit, annak azt kell kimutatnia, hogy a gyűrű nem meríti ki a „vas” törvényhozó által alapul vett (csak írásban nem rögzített) definícióját.

³⁷ Nem szólva most a *pragmatiké / dikaiologiké / peri prosópu / peri hairetón kai pheuktón* fölosztásról, vö. alább a 3.3. pontot.

másnak (általában a vádlónak) a jogellenes magatartását jelöli meg saját cselekedete okaként. A *syngnómé* esetében a vádlott elismeri, hogy jogellenesen cselekedett, egyben azonban enyhébb elbírálást kér, vagy a szándékosság hiányára, vagy egyéb körülményre hivatkozva. Végül a *metastasis* olyan vitára utal, amelyben a vádlott azáltal igyekszik elhárítani a felelősséget, hogy rámutat: valaki vagy valami más készítette arra, hogy elkövesse a vád szerinti cselekedetet.

Természetesen nehéz volna egyértelmű megfelelést kimutatni az aristotelési *toposok* és az itt felsorolt ügyállások között. Magának az ügyállástannak a forrásait is sokszor nehéz értelmezni, nem utolsósorban ezért, mert a különböző szerzők különböző elhatárolásokat alkalmaznak,³⁸ így aztán ugyanazon a kereten belül is gondot okoz, hogy megfeleltessük egymásnak az eltérő rendszereket. Fontosabb különbség azonban, hogy a *stasis*-elmélet szerzőinek célja az volt, hogy egyértelműen elhatárolják egymástól az egyes kategóriákat,³⁹ Aristotelésnek viszont nem kizárólag a megkülönböztetés volt a célja (arról nem is beszélve, hogy az ő megkülönböztetései nem föltétlenül ugyanazokat a szempontokat követik, mint a későbbi szerzőké), hanem olyan tágabb, egységesítő kategóriákat is bevezet, mint a beszédfajták *telosai*, vagy a törvényszéki beszédek esetében a jogsértés definíciója.

Ezzel együtt is mondhatjuk, hogy az aristotelési *syngnómé*, amely magába foglalja az *adikémák*, *atychémák* és *hamartémák* megkülönböztetését, bár talán nem feleltethető meg minden további nélkül a hasonló nevű *stasis*nak, részben lefedi az oda tartozó kérdéseket, pl. a következő maximák révén: „ne a részt, hanem az egészet nézzük”, „legyünk elnézőek az emberi gyöngeséggel szemben”.

A *Rétorikában* a nagyság közös *topos*ához kapcsolódó jogi érvek minden különösebb átmenet nélkül követik a méltányossági érveket. Aristotelés itt is egyértelművé teszi, hogy ezek az érvek valamely jogsértés súlyosságára vonatkoznak (*adikéma de meizon*, 1374b 24). A közös *topos* tehát kétszeresen is kapcsolódik a törvényszéki szónoklás sajátos érvtípusaihoz. A *toposok* sorrendje egyrészt megfelel a 3. fejezetben vázoltaknak: lehetőség/tények – jogosság – nagyság/fontosság, másrészt pedig a 10–14. fejezet anyagát a jogsértés fogalma tartja össze. A szerkezet tehát a kérdések sorrendjét követi, másrészt fogalmilag is egységes.

Összefoglalóan azt mondhatjuk a *staseis logikai* megfeleleiről az I. könyvben, hogy a 3. fejezetben megjelenő kérdések csakugyan a 4. fejezettől ismertett anyag tárgyalásának szerkezetét vetítik előre. Ezt a szerkezetet azonban Aristotelés nemcsak annyiban követi, hogy előbb következnek a *telosok toposai*, majd a *koina*, hanem a törvényszéki szónoklatok 10–14. fejezetben ismertett sajátos

³⁸ Ld. pl. Heath (2004) 2. fej.

³⁹ Minden bizonnyal azért, hogy minden esethez hozzárendelhessenek egy ügyállást, s annak megfelelően határozzák meg az érvelés stratégiáját. Ezzel együtt sem kizárt, hogy a főkérdéshez tartozó mellékkérdések esetében is rámutassunk egy-egy ügyállásra. Későbbi szerzőknél szereplő példa szerint egy férj feleségét egy eunuchhal találja az ágyban, és házasságtörésre hivatkozva megöli. Ebben az esetben a védelem kiindulhat az *antilépsis* ügyállásából, amennyiben a gyilkos állítása szerint tettét a házasságtörésről szóló törvény igazolja. Ennek alkalmazhatóságát viszont az az állítás alapozná meg, hogy az eunuch csakugyan képes házasságtörést elkövetni, ez pedig „meghatározás” (*horos*) kérdése, vö. Heath (1994a) 114.

*topos*ainak a tárgyalása során is. Ez utóbbiban a jogsértés-definíció is szervező elemként jelenik meg, ami pedig a törvényszéki rétorika *telos*ának felel meg. A jogsértéshez négy kérdés kapcsolódik, amelyek közül az *epigramma* a 13. fejezetben kerül szóba. Ez részben a kortárs szókokok gyakorlatának felelhet meg, részben pedig a cselekedetek jogos/jogtalan minőségének.

2.4. A vitáspontok és a beszéd szerkezete

A III. könyv utolsó fejezeteiben Aristotelés a szónoklat elrendezését (*taxis*) tárgyalja. Ennek során leírja az egyes részek funkcióját, valamint az alkalmazható *topos*okat. Az ügyállásoknak megfelelő kérdésekre való utalást találunk a bevezetésről (*prooimion*), az elbeszélésről (*diégésis*), valamint a bizonyításról (*πιστις*) szóló részekben.

Aristotelés szerint a bevezetés fő feladata az, „hogyan tisztázza, mi a cél, amiről a beszéd szól” (1415a 22–23), tehát hogy „előrebocsássa az érvelés fő kérdéseit, hogy a [beszéd] »testének« meglegyen a »feje«” (1415b 7–9). Ez láthatólag megfelel a vita fő kérdéseinek azonosításának, a közvetlen célja azonban az, hogy a hallgatóságot képessé tegye az okfejtés követésére (valamint hogy elfogadtassa velük: a beszéd fő kérdése az, amit a szónok meghatároz).

A bevezetésre hárul egy másik feladat is, amelynek elvégzését a hallgatóság morális ingatagsága teszi szükségessé: ez az Aristotelés által „orvoslásnak” (*iatreuma*, 1415a 24) nevezett szónoki eszközök elhelyezése. Ezeknek az eszközöknek egy része a szónokra, illetve az ellenfélre irányul, más részük pedig a hallgatóságra és a vita tárgyára.⁴⁰ Az előbbieket célja a vádaskodás (*diabolé*) alkalmazása vagy elhárítása (περι αὐτοῦ μὲν καὶ τοῦ ἀντιδίκου οἷά περ διαβολὴν λῦσαι καὶ ποιῆσαι, 28–29), míg az utóbbiaké, hogy a hallgatóság jóindulatát és figyelmét megnyerjék (vagy éppen ellenkező hatást váltsanak ki) (τὰ δὲ πρὸς τὸν ἀκροατὴν ἕκ τε τοῦ εὖνουν ποιῆσαι καὶ ἕκ τοῦ ὀργίσει, καὶ ἐνίοτε τὸ προσεκτικὸν ἢ τοῦναντίον, 34–36).⁴¹

A 15. fejezet java része ezután azzal foglalkozik, hogy hogyan kell a *diabolé* kezelni a törvényszéki beszédekben. Az effajta vádak azáltal befolyásolhatják a bírói döntést, hogy rossz fényben tüntetik föl az ellenfél személyét, illetve (ki-mondatlan) analógiákat alapoznak meg. Aristotelés tizenegy módját különbözteti meg annak, hogy a védelem elhárítsa vagy ellensúlyozza a *diabolé* hatását, továbbá kettőt, amelyet mindkét fél alkalmazhat, végül egy olyat, amelynek révén a vádló erősítheti meg a saját állításait.

A vádaskodással szemben használható módszerek egyike Aristotelés szerint megfelel annak, ahogy a vita fő kérdéseiben (*ta amphibétumena*) foglalunk állást, azt állítva, hogy a vád „nem igaz, vagy [a benne szereplő cselekedet] nem okozott

⁴⁰ 1414a 26–27: λέγεται δὲ ταῦτα ἕκ τε τοῦ λέγοντος καὶ τοῦ ἀκροατοῦ καὶ τοῦ πράγματος καὶ τοῦ ἐναντίου. Amint a rákövetkező magyarázat mutatja, a négy tényezőtől kétféle *prooimion* egyike a beszélőt és az ellenfelet kapcsolja össze, a másika a hallgatóságot és a tárgyalt kérdést.

⁴¹ Vö. Aristotelés megjegyzését a korábbi szakmunkákról (1354b 19–20), valamint a hallgatóság jellemzőiről a törvényszéki vitákban (1354b 8–11. 31–1355a 1).

kárt, vagy nem az illetőnek, vagy nem akkorát, mint állítják, vagy nem volt jogtalan, vagy nem olyan mértékben, vagy nem volt szégyenletes, vagy hogy nincs jelentősége” (1416a 6–9).

A *diabolé*val szembeni érvelés más módjai közül egyesek közvetlenül kapcsolódnak a jogosság kérdéséhez: így az az állítás, hogy a vitatott cselekedet előnyös hatással is járt, vagy hogy az oka véletlen, tévedés, vagy szükséghelyzet volt, vagy hogy az elkövető szándéka nem a károkozásra irányult. Más érvek vagy az ellenfél személyére irányulnak, vagy arra kívánnak rámutatni, hogy a *diabolé* általában, vagy az adott vád az adott esetben nem megbízható. Itt kerül sor továbbá első alkalommal a *res iudicata* érvének említésére a *Rétorikában*, azzal az érveléssel együtt, hogy az eljárás nem a megfelelő bíróság előtt indult. Ezek az érvtípusok az ügyállásokban a *metalépsis*nek felelnek meg.⁴²

Ennél is fontosabb azonban számunkra annak a listának a szerkezete, amelyben Aristotelés azt sorolja föl, milyen szempontok szerint lehet vitatni magát a fő kérdést (*amphisbétésis*). Az első a tények kérdése, ezt követi a három alapvető minőség, amelyek a beszéd fajták *telos*ainak felelnek meg, majd – mindhárom esetében alkalmazhatóan – a nagyság vagy fontosság közös *topos*a. Ez kétségkívül tükrözi a vitáspontok Braet által megfigyelt szelektív funkcióját, másfelől azonban annak is megfelel, amit Aristotelés az I. könyvben mond, ti. hogy a tények közös *topos*a az alapja minden olyan érveknek, amely egy cselekedet minőségére irányul,⁴³ a nagyság közös *topos*a pedig a három alapvető minőség (előnyös/hátrányos, jogos/jogtalan, dicséretes/szégyenletes) mindegyikével kapcsolatban alkalmazható.

Ugyanezek a vitáspontok kerülnek elő az elbeszélés (*diégésis*) tárgyalásánál is. A bemutató beszédekben Aristotelés szerint vagy azt kell bizonyítanunk, „hogy a cselekedet megtörtént – hogyha ez hihetetlennek látszik –, vagy azt, hogy egy bizonyos fajtájú vagy jelentőségű volt, vagy mindezeket együtt” (1416b 20–22). Hasonlóképpen, egy törvényszéki beszéd elbeszélő részének arról kell meggyőznie a hallgatóságot, „hogy valami megtörtént, vagy hogy károkozás vagy jogsértés történt, vagy hogy a tények olyan jelentőséggel bírnak [mint állítjuk]” (1416b 36–1417a 2). A védelem – teszi hozzá – megelégedhet azzal, hogy e pontok egyikével kapcsolatban ébreszt kétséget, s ezért az ő elbeszélésük rövidebb lehet: „nem kell azzal vesztegetnünk az időt, amiben egyetértünk, hacsak hozzá nem járul a vé-

⁴² 1416a 28–35: „Másik [*topos*], hogyha korábban már ítélet született, ahogy Euripidész válaszolt Hygiainónnak az *antidosis*-ügyben, amikor istentelenséggel vádolták, amiért esküszegésre biztat egy sorában: »Csak nyelvem esküdött, elmém nem esküdött«. Állítása szerint [Hygiainón] a törvény ellenében járt el, amikor olyan ügygel fordult a bírósághoz, amely a Dionysia versengésére tartozott; ott, úgymond, számot adott volna vagy adna e szavakról, ha valaki panaszt tenne ellene.” Ld. Carawan (2001), kül. 37 és 44–47, a *metalépsis* kettős természetéről. Azzal az állítással, hogy az ügyben már született ítélet, a szónok meg kívánja előzni a további pereskedést; az eljárási kérdésekre hivatkozva pedig más fórumon kívánja folytatni a pert. Aristotelés itt a *diabolé*val (*antidosis*-ügyben az istentelenség vádjával) foglalkozik, s ezért nem szükséges megkülönböztetnie a kettőt; a múlt- és jövőidejű alakok együttes használata (δεδοκέναι λόγῳ, ἢ δώσειν, 33–34) is mindkét lehetőséget nyitva tartja.

⁴³ Ezt jól mutatja Aristotelés példája, „Iphikratész válasza Nausikratésnak, elismerte ugyanis, hogy elkövette, amit a másik állított, s azt is, hogy kárt okozott vele, azt viszont nem, hogy bűncselekményt követett volna el” (1416a 10–12).

dekezéshez, például ha [abban egyetértünk, hogy] valamit elkövettek, de abban nem, hogy jogellenes volt” (1417a 10–12).

Végül a bizonyítással foglalkozó fejezet elején azzal az állítással találkozunk, mely szerint „négy kérdésben lehetséges vita”: e négy kérdés pedig – ismét – a tények, a károkozás, a fontosság és a jogszerűség (1417b 22–26). A bemutató beszédekben „különösen azt hangsúlyozzák, hogy mi a jó és az előnyös”, a tények kérdése pedig csak akkor kerül előtérbe, „ha bármelyik hihetetlen, vagy ha valaki mást tartanak felelősnek” (1417b 30–34). A tanácsadó beszédekben tárgyalandó kérdések azok, „hogyan az előrejelzett események meg fognak-e történni, vagy ha igen, akkor a javasolt döntés jogszerűtlen-e, vagy előnytelen, vagy jelentéktelen” (1417b 34–36).

A törvényszéki rétorikára koncentrálnak azt láthatjuk, hogy a négy fő kérdés (*amphisbétésis*) sorozata változatlan – kivéve az igazolás és a nagyság helyét, amelyek más-más sorrendben szerepelnek a két szöveghelyen –, valamint hogy a három minőségből csak kettő, a kár és a jogszerűség jelenik meg bennük. Ez egyrészt magyarázható azzal, hogy a cselekedet dicséretes/szégyenletes voltának tárgyalása mellébeszélésnek tűnhet egy jogvitában. Másrészt azonban fölveti a kérdést, hogy a „kár” fogalma mennyiben kapcsolódik a tanácsadó beszédfejta *telosá*hoz.

Míg a bemutató és a tanácsadó beszédekben a minőséggel kapcsolatos vitáspontok egymás mellett állnak az érvelés szempontjából,⁴⁴ a törvényszéki érvelésben lényegesnek látszik a kár és az igazolás sorrendje. Abból, hogy a „jogszerűség” valamennyi fönt idézett helyen a „kár” kérdése után következik,⁴⁵ arra következtethetünk, hogy az elkövetett cselekedet káros volta teszi szükségessé az igazolást. Hogyha a vádlott elismerte, hogy egy bizonyos cselekedet elkövetésével másnak kárt okozott (*eblapsen*), akkor nem áll rendelkezésére más érv, mint hogy a kár nem olyan mértékű (*u tosonde*), mint a vád állítja, vagy hogy a cselekedet valamilyen mértékben mégis igazolható (*dikaiós*).

Ez pedig arra enged következtetni, hogy a kár fogalma, amely egyébként a tanácsadó beszédek *telosá*hoz kötődik, sajátos szerepet játszik a törvényszéki beszédek érvelésében. Ezt a szerepet világosan mutatja a jogsértés I. könyv 10. fejezetében szereplő meghatározása, amely szerint az a „szándékos és törvényellenes károkozás” (1368b 6–7, vö. 13).⁴⁶

⁴⁴ Ez a fönt idézett szöveghelyek megfogalmazásából is látszik. 1416b 20skk: ἢ ὅτι ἔστι δεῖξαι, ἐὰν ἢ ἄπιστον, ἢ ὅτι ποιόν, ἢ ὅτι ποσόν, ἢ καὶ ἅπαντα, 1417b 31sk: ἐν δὲ τοῖς ἐπιδεικτικοῖς τὸ πολὺ ὅτι καλὰ καὶ ὠφέλιμα ἢ ἀξίσις ἔστω, 34skk: ἐν δὲ τοῖς δημηγορικοῖς ἢ ὡς οὐκ ἔσται ἀμφισβητήσιεν ἂν τις, ἢ ὡς ἔσται μὲν <ποιούσιν> ἂ κελεύει, ἀλλ’ οὐ δίκαια ἢ οὐκ ὠφέλιμα ἢ οὐ τηλικαῦτα.

⁴⁵ 1416b 36–1417a 2: λέγειν ὅσα δηλώσει τὸ πρᾶγμα, ἢ ὅσα ποιήσει ὑπολαβεῖν γεγονέναι ἢ βεβλαφέναι ἢ ἠδικηκέναι, ἢ τηλικαῦτα ἢ λίκια βούλει, 1417a 8–10: αἰ γὰρ ἀμφισβητήσεις ἢ μὴ γεγονέναι ἢ μὴ βλαβερὸν εἶναι ἢ μὴ ἄδικον ἢ μὴ τηλικούτων, 1417b 22–26: εἰ ὅτι οὐ γέγονεν ἀμφισβητεῖται, ἐν τῇ κρίσει δεῖ τούτου μάλιστα τὴν ἀπόδειξιν φέρειν, εἰ δ’ ὅτι οὐκ ἔβλαψεν, τούτου, καὶ ὅτι οὐ τοσόνδε ἢ ὅτι δικαίως.

⁴⁶ A károkozás mint fogalmi elem a *Nikomachosi etikában* is megjelenik, ld. pl. az 1138a 8–9 azonos definícióját (ὅταν παρὰ τὸν νόμον βλάπτῃ μὴ ἀντιβλάπτων ἐκὼν, ἀδικεῖ). Az ellenkező oldal, a *sympheron* is előkerül pl. a törvények szerepéről (στοχαζόμενοι ἢ τοῦ κοινῆ συμφέροντος πᾶσιν κτλ., 1129b 15), valamint az igazságosságról (ἢ δικαιοσύνη [...] πρὸς ἕτερον ἔστιν· ἄλλω γὰρ τὰ συμφέροντα πράττει, 1130a 3–5) szóló állításokban. Ld. továbbá 1132a 4–6: πρὸς τοῦ βλάβους

Fölmerül tehát a kérdés, hogy a kár fogalma csakugyan megjelenik-e a minőségek egyikeként a III. könyvben, a jogi érvelés szerkezetének leírásánál. Egyhelyütt biztosan: ἡ ἀντικαταλλάττεσθαι ἀδικοῦντα, εἰ βλαβερὸν, ἀλλ' οὖν καλόν, εἰ λυπηρὸν, ἀλλ' ὠφέλιμον, ἢ τι ἄλλο τοιοῦτον (1416a 12–14). Itt a három beszéd-fajta jellemző minőségek mindegyike megjelenik egy olyan vitával kapcsolatban, amely egyértelműen jogsértő cselekedetről szól. A fönt már idézett helyeken (1416b 36–1417a 2, 1417a 8–10, b 22–26) azonban már kevésbé egyértelmű, hogy a minőségek vagy a tények kérdéséhez áll-e közelebb a kár,⁴⁷ Aristotelés ugyanakkor nem is azonosítja egyikkel sem.⁴⁸

A kár fogalmának a szerepe ezek szerint túllép a két beszéd-fajta közti határon, azt is példázva ezáltal, hogy Aristotelés hogyan ágyaz be bizonyos fogalmakat különböző összefüggésekbe.

Itt ismét egy különbséget fedezhetünk föl az I. és a III. könyvre jellemző megközelítés között. Ennek ellenére úgy látszik hogy ezek a különbségek magyarázhatók egy közös kereten belül (amely a *Rétorika* egységes szemléletét igazolja), ha továbbgondoljuk Braetnak a kétféle leírással kapcsolatos megfigyeléseit. Az I. könyv bevezetésében Aristotelés arra hívja föl a figyelmet, hogy a szónoki beszédnek az ésszerű meggyőzés határai között kell mozognia. Ezután a három beszéd-fajta és a nekik megfelelő *telos*oknak az elhatárolása jelöli ki azt a célt, amelyre a meggyőzés során törekedni kell. A rétorika lényegi egységét emeli ki a három beszéd-fajta közös kérdéseinek a bemutatása. A vitáspontok tehát olyan szöveghelyeken jelennek meg, amelyeken Aristotelés a korábbi rétorikai hagyománnyal kapcsolatban foglalt állást, új értelmet adva e hagyomány egyes elemeinek, s beillesztve őket saját elméleti konstrukciójába.

Semmi sem utal arra, hogy Aristotelés ismert volna valamiféle ügyállástant a korábbi szakmunkákból,⁴⁹ az attikai szónokok munkáiból azonban egyértelműnek látszik, hogy a vitáspontok azonosítása és kiemelése létező gyakorlat volt.⁵⁰ Ez is a rétorikai hagyomány elemét alkotta tehát, amelyet Aristotelés igyekezett a saját fogalmi eszköztárával földolgozni. A III. könyv a beszédek stílusával (*lexis*) és fölépítésével (*taxis*) foglalkozik, s a vitáspontok az utóbbin belül jelennek

---

τὴν διαφορὰν μόνον βλέπει ὁ νόμος, καὶ χρῆται ὡς ἴσοις, εἰ ὁ μὲν ἀδικεῖ ὁ δ' ἀδικεῖται, καὶ εἰ ἔβλαψεν ὁ δὲ βέβλαπται.

⁴⁷ A melléknevek, illetve az igék használata alapján sem dönthető el a kérdés (ti. a melléknév inkább minőségre, az ige inkább tényekre utalhat), mert ezek gyakorisága is megegyezik: βεβλαφέναι ἢ ἡδικηκέναι (1417a 1–2); μὴ βλαβερὸν εἶναι ἢ μὴ ἄδικον (9); ὅτι οὐκ ἔβλαψεν [...] ἢ ὅτι δικαίως (1417b 25–26). Figyelemreméltó, hogy a törvényszéki beszédek „saját” minőségére főnévi igenéssel (ἡδικηκέναι) utal az első esetben.

⁴⁸ Még a tanácsadó beszédek érveléséről szólva is némiképp relativizálódik a *blaberon* kizárólagosan „minőségi” jellege, amikor Aristotelés azt javasolja, hogy a szónok úgy igyekezzék elhárítani a *diabolét*, ahogyan a „valódi” kérdésekkel kapcsolatban is érvelne: ὡς οὐ βλαβερὸν ἢ οὐ τοῦτω, ἢ ὡς οὐ τηλικούτον (1416a 7–8). Az a kérdés, hogy valami káros-e valaki számára, alkalmasint a tények/lehetőségek vitáspontjához közelíti.

⁴⁹ Ld. még lent a 3.1. pontot.

⁵⁰ Vö. Volkmann (1885) 48–49, Navarre (1900) 265–266, mindketten Lysias 13. beszédének példájával, valamint Usher (1999) 61–62, ahol a példa Lysias 12, 34–40, megemlítve még Lysias 13. és 29. beszédét is.

meg. A hangsúly az érvek előadásán van, és a kérdések ezzel kapcsolatban jutnak szerephez. Minthogy pedig elemzésükre már az I. könyvben sor került, ennek megismétlését semmi sem indokolná.⁵¹

Az a szerep, amelyet a „kár” fogalma játszik a törvényszéki beszédek vitáspontjaival kapcsolatban, jól mutatja azt is, hogy a három beszéd fajta *telosok* szerinti megkülönböztetése egyáltalán nem abszolút. Miközben Aristotelés egyenként tárgyalja a vita lehetséges pontjait a különböző beszéd fajtáknál, és kiemeli a háromféle beszéd szerkezetbeli különbségeit is, azt sem mulasztja el, hogy rámutasson a köztük lévő kapcsolatokra és párhuzamokra.

2.5. *Nomika zétémata*

A szakirodalom a *stasisok*hoz hasonlóan a *zétémata nomika* jelenlétét is föltételezte a *Rétorikában*, és ennek megfelelően igyekezett is számbavenni a lehetséges előzményeket. Aristotelés csakugyan említ ilyen érveket az I. könyv vége felé, a törvényszéki rétorika sajátos *toposai* sorában, a *pisteis atechnoi* kapcsán. Ezen az alapon írja Dieter Matthes 1958-ban megjelent áttekintésében, hogy „a νόμος-ról szóló részben már fölismerhetők a hermagorasi ζητήματα νομικά alapjai – a συλλογισμός kivételével”.⁵²

Az I. könyv 15. fejezetében Aristotelés a nem mesterségbeli bizonyítások öt fajtáját különbözteti meg: ezek a „törvények, tanúk, szerződések, [rabszolgák] kínzással kicsikart vallomásai, eskük” (1375a 24–25). Mindegyikkel kapcsolatban leírja azokat a *toposokat*, amelyekből kiindulva az illető fajta bizonyíték hitelessége és jelentősége mellett vagy ellen érvelhet a szónok. Az első csoport, a törvények esetében az érvtípusok első csoportján belül négy fajtát különböztet meg: (1) a törvény és az igazságosság, illetve az írott és az íratlan törvény ellentétét, (2) a különböző törvények közti (vagy egy törvényen belüli) ellentmondást, (3) a törvényszöveg többértelműségét, valamint (4) a törvény rendelkezései és a megváltozott körülmények közti feszültséget. Mindezek alapján a szónok képes az írott szabály ellenében érvelni, hogyha az „kedvezőtlen az ügye szempontjából” (1375a 27–28: *enantios tó pragmati*). Az – ügye számára megfelelő – törvény mellett érvelő szónok számára Aristotelés olyan *toposokat* gyűjt össze, amelyek a megalakított jogszabály alkalmazásának szükségessége mellett szólnak. Ez azt is jelenti, hogy az utóbbiak nem foglalkoznak az ellentmondás vagy a többértelműség kérdéseivel, s közvetlen módon azzal sem, hogy egy adott rendelkezés idejétmúlt-e. Ehelyett igyekeznek rossz színben föltüntetni minden olyan kísérletet, amely a – szónok szerint – kézenfekvő értelmezéstől való eltérésre irányulna, hiszen az olyan, mintha „megpróbálnánk okosabbak lenni az orvosnál”.

Az előzőekben már láttuk, hogy a jogszerűség és jogtalanság *toposait*, és különösen a méltányosságra vonatkozókat gyakran állítják párhuzamba a *zétémata nomika* vitáspontjaival. Nem is vitás, hogy az az elképzelés, amely szerint „[mél-

⁵¹ Vö. Marx (1900) 249.

⁵² Matthes (1958) 183.

tányos] nem a törvényre, hanem a törvényhozóra tekintünk, s nem a törvényhozó szavára, hanem a szándékára” (1374b 11–13) ugyanarra az alapgondolatra épül, mint a *rhéton kai dianoia* néven ismert ügyállás.⁵³ Minthogy a szöveg helyen világosan fölismerhető a jogalkotói szándék *toposa*, Matthes a 15. fejezetben (1375a 29–31) a „legjobb megfontolásra” (*gnómé aristé*) tett utalást is ugyanennek az érvtípusnak a megjelenéseként értékeli.⁵⁴ Az Aristotelés által felsorolt *toposok* alapján csakugyan felsorakoztathatók érvek egy kedvezőtlen rendelkezést tartalmazó törvénnyel szemben, például általában az írott jogot támadva, az érvek sorában azonban egyedül a *gnómé té aristé* kifejezés értelmezésével kapcsolatban kerül szóba a szándék kérdése. Azt elmondhatjuk, hogy az *epieikeiára* vagy az íratlan törvényre alapozott érvet egy meghatározás-alapú érv támasztja alá, ebből azonban nem következik, hogy a *gnómé té aristé* is a jogalkotói szándékra (*gnómé*) utalna. Ha szemügyre vesszük az ellentétes álláspont mellett szóló, megfelelő érvet (1375b 16–18), láthatjuk, hogy az ugyanennek a kifejezésnek egy másfajta értelmezését veszi alapul, világossá téve, hogy a bírák „legjobb megfontolásáról” van szó. A *gnómé aristé* meghatározása az, aminek a törvényhozó szándékán kell alapulnia, tehát hogy a kifejezést a szabály, a bírói eskü szövegébe illesztő jogalkotó hogyan értette – ezt a méltányossági érvek kapcsán is láthatjuk. Következésképpen csak annyiban tekinthetjük ezt a törvényhozói szándékra alapuló érv példájának, amennyiben a vita résztvevői erre a szándékra hivatkoznak (s legalább egyikük explicit módon), amikor azt fejtegetik, hogy hogyan kell érteni a szöveg egyik fordulatát.

A törvényhozó szándékára történő hivatkozásnak inkább azzal az érvtípussal kapcsolatban van helye, amelyet Aristotelés utolsóként említ a törvény ellenében főhozhatók között: „ha pedig egyrészt az a helyzet már nem áll fenn, amelyre a törvényt megalkották, a törvény azonban még megvan, akkor meg kell próbálnunk ezt világossá tenni, s ennek segítségével küzdeni a törvénnyel szemben” (1375b 13–15). Ha a szónok leírja a törvény megalkotására alkalmas adó helyzetet, az elvezet a törvényalkotó szándékának a rekonstrukciójához. A definícióhoz képest az egyetlen eltérés, hogy itt egy adott helyzettel (*ta pragmata*) kell szembeállítani, nem pedig a tárgyalt cselekedet valamely jellegzetességével, s így általában szolgáltat érvet a szabály alkalmazhatóságával szemben, nem csak az adott esetre nézve.

Az utóbb említett érvtípusok – ellentmondás, többértelműség, avultság – közös vonása, hogy mindegyik esetében az ellenérdekű fél által hivatkozott törvénynek az értelmezése a kiindulópont, nem pedig az írott jog érvényének tagadása általában. Ez magyarázatot adhat arra is, hogy Hermagorasnál és az őt követők-nél miért szerepelnek ugyancsak egy csoportban – jöllehet a *zétémata nomika* megjelenése és későbbi fejlődése alaposabb kutatást igényel.

⁵³ Vö. Stroux (1949) 27, 31. lj. Ld. továbbá a szónokok és egyéb források idevágó szöveg helyeinek gyűjteményét Triantaphyllopoulosnál (1985) 156–159, 142. j.

⁵⁴ Vö. Matthes (1958) 183.

Aristotelés mindenesetre nem különíti el önálló csoportként ezeket a vitáspontokat, szemben az ügyállástanokkal. A *Rétorikában* egyfelől a *pisteis atechnoi toposaiként* jelennek meg, másfelől azonban szorosan követik a meghatározáson és a méltányosságon alapuló érveket, újabb példáját adva ezzel annak az elrendezésnek, amely a tematikusan kapcsolódó, ám az elméleti osztályozásban máshová tartozó érvtípusokat egymás mellett tárgyalja.

3. Hermogenés ügyállástanja és az aristotelési hatás kérdése

Az az elképzelés, hogy a későbbi ügyállásokként azonosított vitáspontok valamilyen kezdetleges formában már a *Rétorikában* is megjelennek, nem a modern rétorikatörténet leleménye. Quintilianus a korábbi ügyállástanok áttekintése során több szerzőt is megemlít, köztük Aristotelést. A következőképpen foglalja össze az általa aristotelésinek tekintett kérdéseket: *Aristoteles in rhetoricis an sit, quale, quantum et quam multum sit quaerendum putat* (III, 6, 49), hozzátéve, hogy a meghatározás is fölbukkan nála: *Quodam tamen loco finitionis quoque vim intellegit, quo dicit quaedam sic defendi: »sustuli, sed non furtum feci«, »percussi, sed non iniuriam feci«* (uott).⁵⁵ Később a hermagorasi *metalépsis* bizonyos előzményeit is föltételezi Aristotelésnél: *Tralationem hic [sc. Hermagoras] primus omnium tradidit, quamquam semina eius quaedam citra nomen ipsum apud Aristotelen reperiuntur* (60).

Bár a szakirodalom joggal emeli ki, hogy Quintilianus valószínűleg nem ismerte közvetlenül a *Rétorikát*,⁵⁶ beszámolója fölveti azt a kérdést, hogy Aristotelés munkája befolyással lehetett-e az ügyállástan kialakulására és fejlődésére. Quintilianus erről semmit sem mond, mindössze azt hangsúlyozza, hogy az aristotelési kategóriák nem magyarázzák meg az ügyállásokat.⁵⁷

Az aristotelési hatás lehetőségét latolgatva az első annak az eldöntése, hogy mi lehet az összehasonlítási alap, azaz hogy mennyiben tekinthető aristotelésinek a *Rétorikában* föllelhető anyag. A következőkben ezért először a vitáspontoknak a *Rhetorica ad Alexandrum*-ban található leírását vizsgálom meg, amely Aristotelésén kívül az egyetlen fönnmaradt szakmunka a Kr. e. IV. századból. Ennek összevetése a *Rétorikával* természetesen csak igen korlátozott következtetésekhez adhat alapot, hiszen nem tehető föl, hogy a két munka valamennyi párhuzama közös forrásra utal, ahogy az sem, hogy az eltérő megoldások mind Aristotelés saját hozzájárulását jelentik. Ezt az összehasonlítást követően azt a kérdést vizsgálom, hogy Hermagoras rekonstruált rendszerében fölfedezhetők-e olyan elemek, ame-

⁵⁵ A második állítás mintha az Aristotelésnél a méltányosság magyarázatára adott vasgyűrűs példát foglalná össze, s az ott használt terminológiát követné.

⁵⁶ Ld. pl. Adamietz (1966) 9–10, 134 ad III, 6, 49, idézi Braet (1999) 433, 53. lj. Hasonlóan a *Kategóriákról*: Adamietz (1966) 123 ad III, 6, 23, a korábbi szakirodalommal.

⁵⁷ Tartózkodásának kifejezése (III, 6, 28: *Quae ne praeterisse viderer, satis habui attingere. Ceterum his nec status satis ostendi nec omnis contineri locos credo, quod apparebit diligentius legentibus quae de utraque re dicam; erunt enim plura multo quam quae his elementis comprehenduntur*) mintha az előző pontokban (23–27) áttekintett filozófiai megközelítés egészére vonatkoznék.

lyek megfelelnek az Aristotelésnél szereplőknek. Utolsóként a minőség ügyállásának egyes nehezen azonosítható aleteit igyekszem megvilágítani az arisztotelési vitaelemzés fogalmai segítségével.

3.1. A vita elemzése a *Rhetorica ad Alexandrum*ban

A *Rhetorica ad Alexandrum*ban⁵⁸ elsőként az tűnik föl, hogy szemben a későbbi ügyállastanokkal, a vitáspontok nem kizárólag a törvényszéki rétorika keretein belül jelennek meg, hanem mindhárom beszédfajtának⁵⁹ megvannak a saját „védelmi vonalai” az érvelés tekintetében.

A tanácsadó beszédekben annak, aki valamit állít, kell bizonyítania vagy azt, hogy a javasolt intézkedés „igazságos, törvényes, előnyös, dicséretes, kellemes, és könnyen elvégezhető”, vagy ha ez nem lehetséges, akkor azt, hogy egyrészt lehetséges, másrészt pedig szükséges megtenni (1, 4. 1421b 23–27). A másik félnek mindennek az ellenkezőjét kell bizonyítania, azzal a különbséggel, hogy a lehetlenség érve az első, erősebb csoporthoz tartozik, annak bizonyítása viszont, hogy a javasolt dolgot nehéz megtenni, az érvek második körébe kerül, a „nem szükséges” állításával együtt (1, 5. 1421b 27–30).

A bemutató beszédeknek szintén megvan a maguk vitáspont-készlete. Aki dicsérő beszédet mond, annak azt kell bizonyítania, hogy az illető személy közvetlenül cselekedett jó dolgokat, vagy hogy az illető dolgok révén történtek meg ezek, vagy hogy az illető személy kezdeményezte azokat, vagy valamivel együtt, illetve valami kedvéért történtek, vagy hogy az illető dolog nélkül nem következhetek volna be (3, 2. 1426a 3–7). Noha ezek a *toposok* nincsenek kimondottan csoportokba osztva, világos, hogy elrendezésük az érvek erejét követi: hogy valaki valami jót cselekedett, az mindenképpen komolyabb dicséretnek látszik, mint hogy az illető kezdeményezett valami jó dolgot.⁶⁰

A törvényszéki beszédekre térve Anaximenés elsőként megkülönbözteti azokat a vádbeszédeket, amelyek középpontjában a „hitványság” (*ponéria*) áll, s azokat, amelyek a másik fél „ügyefogyottságát” (*abelteria*) veszik célba (4, 2. 1426b

⁵⁸ A *Rhetorica ad Alexandrum* szövegét saját fordításomban idézem. A görög szövegre történő hivatkozások Fuhrmann (1966) kiadásának fejezetbeosztását követik, megadva Bekker (1831/1960) oldal- és sorszámaikat is.

⁵⁹ Anaximenés először a rétorika hármas fölosztását említi, a népgyűlési (*démégorikon*), bemutató (*epideiktikon*) és törvényszéki (*dikanikon*) beszédnemeket (*genos*). Ezt a szöveghelyet általában interpoláltnak tartják, ezáltal közelítették volna az arisztotelési doktrínához, ld. pl. Mirhady (1994) 56–57. Anaximenés a továbbiakban hét fajtát (*eidé*) különböztet meg (1, 1. 1421b 2–4), melyek közül hat párokat alkot (*protreptikon/apotreptikon*, *enkómiastikon/psektikon*, *katégorikon/apologikon*), a három nemnek megfelelően. A hetedik *eidos*, a vizsgálódó beszéd (*exetastikon*) célja egy érvelés vizsgálata (és cáfolata) (5, 1. 1427b 12–16), s Anaximenés szerint leggyakrabban valamelyik más fajtával együttesen fordul elő (5, 5. 1427b 30–32). A *Rhetorica ad Alexandrum* viszonyáról a három beszédfajta tanához ld. pl. Mirhady (1994) 55–70; az *exetasis* lehetséges platóni eredetéről ld. Mirhady (2008).

⁶⁰ A szöveghely értelmezéséhez vö. Chiron (2002) 131–132 *ad loc.* Csak a három utóbbi *topost* illusztrálják példák (3, 3–5. 1426a 9–17). Ezek közül néhány általános megállapítás különböző tények és jellemzők kapcsolatáról.

30–34). Az előbbi esetben a beszélőnek azt kell bizonyítani, hogy vitatott cselekedet igazságtalan, törvénytörő, vagy a közösség számára káros volt, az utóbbiban viszont azt, hogy magának a vádlottnak ártott, szégyenletes, kellemetlen, vagy kivitelezhetetlen volt.⁶¹

A második megkülönböztetés azokat a bűncselekményeket választja el, amelyekre a büntetést a törvény határozza meg, azoktól, amelyekre a bírácoknak kell kiszabniuk a büntetést (4, 3. 1426b 36–39). Az előbbieket esetén a vádbeszéd középontjában a tényeknek kell állniuk, azaz azt kell bizonyítani, hogy a cselekedet megtörtént és hogy a vádlott követte el (4, 4. 1426b 39–1427a 1). Ezt követően azonban nem a büntetésről való döntés kérdése szervezi a fejtegetést, hanem a védelem által követendő stratégia (4, 4–6. 1427a 1–12). Ha a bírácoknak tudomásuk van a történetekről, akkor a cselekedet jogtalan jellegének kell az előtérbe kerülnie, amelyre a legalkalmasabb az erkölcsi hitványság (*ponéria*) szembeállítása a balszerencsével.⁶² A harmadik lehetséges érvelés a védelemnek a megértésre (*syngnómé*) apelláló (föltételezett) érvelése ellen irányul.

A védelem számára rendelkezésre álló érvkészlet leírása valamivel világosabbá teszi a vitáspontok működését. A három fő gondolatmenet egyike tagadja, hogy egyáltalán elkövette az illető a cselekedetet (4, 7. 1427a 23–25), a másika pedig arra az állításra összpontosít, hogy „ami történt, az törvényes, igazságos, dicséretes, és a város számára előnyös” (25–27). A legrosszabb esetben pedig a beszélő azt igyekszik bizonyítani, hogy ami történt, az *hamartéma* vagy *atychéma* következménye,⁶³ vagy azt, hogy nem okozott nagy kárt (27–30).

Azoknak az eseteknek a megkülönböztetése, amelyekben a büntetést a törvény előre meghatározza, s azoké, amelyekben a bírácoknak kell erről dönteniük, elsősorban a *syngnóméra* irányuló érvelés szempontjából bírhat jelentőséggel, ilyen érveknek ugyanis több helyük lehet az utóbbi esetben.

A beszéd elrendezéséről (*taxis*) szóló részekben a vitáspontok szintént argumentatív döntéseket jeleznek, amelyek az egyes (egyre gyöngébb) védelmi vonalakra vonatkoznak. Ha egy korábbi ügyből fakadó előítéletet (*diabolé*) kíván eloszlatni a beszélő, akkor röviden védekeznie kell, akár azt állítva, hogy a ko-

⁶¹ Mirhady (2007b) 10 föltételezése a *ponéria* és *adikéma*, illetve *abelteria* és *hamartéma* közötti szorosabb kapcsolatról nem látszik meggyőzőnek. Jóllehet a kategóriák között lehetséges átfedés, valószínűbbnek tartom, hogy Anaximenés a „vádát” tágabban érti Aristotelésnél, és a vonatkozó tanácsokat olyan ügyekre is alkalmazhatónak látja, amelyekben jogi értelemben nincsen szó jogsértésről. Ha ez az értelmezés helytálló, akkor az ezt követő megkülönböztetések az első, ti. a *ponéria* esetére vonatkoznak.

⁶² A ἐκὼν καὶ ἐκ προνοίας οὐ τῆς τυχοῦσης, ἀλλὰ μετὰ παρασκευῆς πλείστης ἠδίκησεν (4, 4. 1427a 3–5) mondatban a τῆς τυχοῦσης kifejezés nem szükségképpen utal a *tychére*, inkább csak az előzetes megfontolás (*pronoia*) hiányára.

⁶³ Anaximenés meghatározásai meglehetősen közel állnak a *Rétorikában* olvashatókhoz. Ld. 4, 8–9. 1427a 30–36: ἀδικίαν δὲ καὶ ἀμάρτημα καὶ ἀτυχίαν ὧδε ὀρίσαι· τὸ μὲν ἐκ προνοίας κακῶν τι ποιεῖν ἀδικίαν τίθει, καὶ φάθι δεῖν τιμωρίαν ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις τὴν μεγίστην λαμβάνειν· τὸ δὲ δι’ ἄγνοιαν βλαβερὸν τι πράττειν ἀμαρτίαν εἶναι φατέον· τὸ δὲ μὴ δι’ ἑαυτὸν, ἀλλὰ δι’ ἑτέρουσ τινας ἢ διὰ τύχην μηδὲν ἐπιτελεῖν τῶν βουλευθέντων καλῶς ἀτυχίαν τίθει κτλ. A tanácshoz, hogy a *syngnóméra* apelláló érvelésben a szónok olyanként tüntesse föl a hibát vagy balszerencsét, mint amely közös a hallgatósággal (4, 9. 1427a 37–40, hasonlóan 1444a 10–11), vö. *Rhet.* 1374b 10–11.

rábbi ítélet igazságtalan volt, akár az abból az ítéletből fakadó szenvedés miatti együttérzésre apellálva (29, 12–13. 1437a 5–14).

A beszélő állításainak alátámasztására (*bebaiósis*) térve Anaximenés azt írja, hogy a rendelkezésre álló meggyőzőési eszközök közti választásnak ahhoz kell igazodnia, hogy melyik vitáspontra fókuszál az ellentmondás: „Ha az ellenfél a tényeket vitatja, a megerősítés bizonyítékokon fog alapulni. Ha viszont elismerik azokat, akkor az igazságosságon, előnyön, s az ezekből következőkön” (36, 17. 1442b 32–35). Ezeket a választásokat vizsgálja aztán a továbbiakban, kitérőt téve a törvény alkalmazásával kapcsolatos lehetséges *toposok*ra (36, 22–25. 1443a 10–38). Végül az az eset kerül szóba, amikor a védelem az együttérzés (*syngnómé*) kiváltására céloz. A védelem számára Anaximenés szintén a tényekre, az igazságosságra/törvényességre, illetve a *syngnóméra* irányuló érvek hármas választékát kínálja (36, 35. 1444a 5–10).

Mindezt figyelembe véve Anaximenés meglehetősen következetesnek látszik abban, hogy három védelmi vonalat kínál a védelem és a vád számára egyaránt, mind a jogesetekkel kapcsolatos anyaggyűjtésről, mind a törvényszéki beszédek elrendezéséről szólva: az első az eset tényeivel kapcsolatos kétségekre irányul, a második az elkövetett cselekmény törvényes vagy jogos voltára, s ha egyik sem látszik működőképesnek, akkor a harmadik lehetőség az elnéző jogalkalmazást célozza.

Ha mindezt összevetjük azzal, amit a *Rétorikában* találunk, szembeötlik a hasonlóság Anaximenés *nomima* és *dikaia* közti megkülönböztetése,⁶⁴ valamint Aristotelés írott és íratlan törvényre utaló érvek közti dichotómiája között. Ennek alapján elképzelhetőnek látszik, hogy amit Anaximenés lényegében egy érvcsoportnak tekint, az a későbbi ügyállásatok meghatározáson és minőségen alapuló ügyállásainak az anyagát tartalmazza. A *syngnómé* ezzel szemben a hermagorasi elméletben beolvad majd a minőségi ügyállásba.

Ami a *syngnómét* illeti, láthatjuk, hogy a *Rhetorica ad Alexandrum*ban beletartozik a nagyság kérdése, amelyet Aristotelés külön vitáspontként kezel, valamint a tudás és a szándék is (ti. az *adikia*, *hamartéma* és *atychéma* közti megkülönböztetés), amelyek pedig az *epieikeia* kapcsán szerepelnek a *Rétorikában*. Az is figyelmet érdemel, hogy Anaximenésnél a nagyság minden esetben az okozott sérelemre vonatkozik, Aristotelésnél viszont általában az adott minőségre.⁶⁵

Az összképet tekintve azt mondhatjuk, hogy a két tankönyv közös jellemzője, hogy a tanácsadó és a bemutató beszédekkel kapcsolatban is tárgyalják a vitáspontokat. A *Rhetorica ad Alexandrum*ban azonban a kérdések beszédfajtánként

⁶⁴ Ld. 1, 7–8. 1421b 35–1422a 4: δίκαιον μὲν οὖν ἔστι τὸ τῶν ἀπάντων ἢ τὸ τῶν πλείστων ἔθος ἄγραφον, διορίζον τὰ καλὰ καὶ τὰ αἰσχροῦ. τοῦτο δὲ ἔστι τὸ γονέας τιμᾶν καὶ φίλους εὖ ποιεῖν καὶ τοῖς εὐεργέταις χάριν ἀποδιδόναι. ταῦτα γὰρ καὶ τὰ τούτοις ὅμοια οὐ προστάττουσι τοῖς ἀνθρώποις οἱ γεγραμμένοι νόμοι ποιεῖν, ἀλλ’ ἔθει ἀγράφοι καὶ κοινῶ νόμῳ νομίζεται. τὰ μὲν οὖν δίκαια ταῦτά ἐστι, νόμος δὲ ἔστιν ὁμολόγημα πόλεως κοινὸν διὰ γραμμάτων προστάττον, πῶς χρὴ πράττειν ἕκαστα.

⁶⁵ Az igazságtalanság esetében tehát az okozott kár nagysága a kérdésnek csupán az egyik aspektusa, ld. 1374b 24–25 és 29–30.

különböznek: a tanácsadó beszédekénél a minőségek két csoportjához kapcsolódnak,⁶⁶ a bemutató beszédekénél pedig az adott személy, cselekedetek és egyéb körülmények közt fönnálló, eltérő jellegű kapcsolatokra utalnak.

A később *zétémata nomika* névvel jelölt vitáspontokat illetően Anaximenésnél nem túl gazdag az anyag. A törvényeknek a törvényszéki érvelésben történő alkalmazásáról⁶⁷ röviden szó esik ugyan a *bebaiósis*ról szóló részben, de csak a normaszöveg többértelműsége különül el önálló kérdésként, a törvényhozó szándéka és általában az értelmezés jóval lazábban kerül említésre.⁶⁸

A *Rétorika* és a *Rhetorica ad Alexandrum* párhuzamait sokféleképpen szokás értékelni.⁶⁹ A vitáspontok tekintetében legvalószínűbbnek az látszik, hogy a két szerző közös forrást követ – ez akár egy tankönyv is lehetett, amely azonban nem maradt fenn.⁷⁰ Ha csakugyan létezett ilyen közös forrás, abban szerepelhetett valamiféle, a viták fő kérdésének meghatározására szolgáló módszer. Minthogy Aristotelés és Anaximenés is valamennyi beszédajtánál említi ezeket a kérdéseket (kivéve az Anaximenésnél szereplő *exetastikét*), úgy látszik, hogy ez a módszer – s esetleg a kezdetleges vitáspont-fogalom – nem korlátozódott a törvényszéki beszédekre. A két szerző tárgyalása azonban a részletekben eltér, közös vonásként csak azt figyelhetjük meg, hogy mindketten felsorolnak bizonyos „minőségeket” a kérdések között. Aristotelés már említett elméletírói törekvéseit figyelembevéve ezek az eltérések azt sugallják, hogy – legalábbis e tekintetben – Anaximenés lehet közelebb a közös forráshoz, Aristotelés pedig a maga, korábban már ismert elemeket részben újszerűen alkalmazó jogi érvelési módszerét igyekszik kiterjeszteni mindhárom beszédajtára, egy átfogóbb rétorikaelmélet megalkotását célozva. Ha ezt a föltevést elfogadjuk, és Anaximenés elméletét a hagyományhoz hűségesebbnek tekintjük, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a „lehetőség” eredetileg a tanácsadó beszédek vitáspontjai között szerepelhetett, a „nagyság” viszont a törvényszékiek sorában. Ami az utóbbit illeti, Aristotelés a törvényszéki rétorikán belül is kiterjeszti a hatókörét a károkozás mértékén túlra, ezzel közelebb hozva a leírást a szónokok gyakorlatához.

A törvényi meghatározások kérdése, mint láttuk, Anaximenésnél a *nomimos* minőségéhez tartozhat, a szövegben azonban nincsen egyértelmű utalás a definíciók alkalmazására az érvelésben. Aristotelés megemlíti, hogy a szónoknak meghatározásokat kell alkalmaznia, hogy vitassa egy bizonyos jogszabályi rendelkezés

⁶⁶ Ideértve a lehetségeséget, amelyet Aristotelés a tényekhez kapcsol (1359a 11–16).

⁶⁷ Anaximenés nem szerepelteti a törvényeket a „járulékos” bizonyítékok (*epithetoi pisteis*, ld. 14, 7–17, 2. 1431b 7–1432b 7) listáján, amelyek nagyjából megfelelnek Aristotelés „mesterségen kívüli” bizonyítékainak. A két megközelítés különbségeiről ld. Mirhady (1991) 10–11, Carey (1996) 3. lj.

⁶⁸ Ld. 36, 24. 1443a 31–35 (többértelműség), 36, 27. 1443b 8–10 (törvényhozói szándék), 36, 25. 1443a 29–37 (versengő értelmezések).

⁶⁹ Az azonos szerző föltetelezésén kívül a közös forrás vagy a valamilyen irányú hatás lehetősége is fölmerült a kutatásban. Ld. pl. Mirhady (1991) és Carey (1996), akik egyaránt közös forrást valószínűsítettek. Újabban Chiron (2011) fogalmazott meg egy kölcsönös hatásról szóló hipotézist, amely szerint a két szerző figyelemmel kísérhette egymás munkájának alakulását.

⁷⁰ Solmsen (1941) 46 szerint a *taxis*ról szóló rész Isokratés hatását mutatja, valamint „hogy a τέχνη, amelyből kölcsönöz, barátjává, Theodektésé.” Ld. még 177, 85. lj.

relevanciáját az adott esetre, ő azonban egyszersmind integrálja is ezt a vitáspontot a maga szándékosság-központú jogi érvelési elméletébe. Érdekes, hogy ezt a kérdést a jogviták gyakorlatára tett hivatkozással vezeti be, ami magyarázhatja, hogy miért írja le külön kérdésként a definíciót a 13. fejezetben, holott másutt nem határolja el sem a tényektől, sem a minőségektől.⁷¹

A *syngnóméra* történő hivatkozás, olykor az Anaximenés által a vád számára javasolt negatív formában, előfordul az attikai szónokoknál,⁷² de megtaláljuk *adikéma*, *hamartéma* és *atychéma* hármas fölosztását is.⁷³ Hogy ez már kezdetben is ebben a tiszta formában jelent-e meg a szónoklatokban, készen arra, hogy az elmélet részévé váljék, vagy egy rétor fogalmazta meg, s az ő tanítványai emelték át a gyakorlatba, jelenleg eldönthetetlennek látszik. Számunkra fontosabb azonban az, hogy míg Anaximenés a védelem számára utolsó védvonalként ajánlja, együtt azzal az állítással, hogy a cselekedet nem okozott nagy kárt, Aristotelés nem helyezi el a vitáspontok általános keretén belül, hanem az *epieikeia* etikai aspektusaihoz kapcsolódó *toposok* közt tesz róla említést.⁷⁴

Hermagoras negyedik ügyállásának, a *metalépsis*nek nem találjuk megfelelőjét a *Rhetorica ad Alexandrumban*. Aristotelés említést tesz egy ilyen vitáspontról, de csupán egy alkalommal, magyarázat nélkül, a beszéd elrendezéséről szólva, mint a jogvita során alkalmazható érvek egyik forrásáról. Ilyenformán, noha az effajta érvek minden bizonnyal jelen voltak az athéni törvényszéki beszédekben,⁷⁵ valóban lehetséges, hogy elsőként Hermogenés írta le tankönyvében a fő ügyállások egyikeként.⁷⁶

A jogi szöveg értelmezésére összpontosító *zétémata nomika* közül Aristotelés többet és kidolgozottabb formában tárgyal, mint Anaximenés. A törvényekkel, mint mesterségen kívüli bizonyítékkal kapcsolatos *toposok* közt a szabályok konfliktusa és a szöveg többértelműsége is megjelenik (az elsővel Anaximenésnél egyáltalán nem találkozunk), az írott törvény és a törvényhozói szándék szembeállításáról pedig a méltányossággal kapcsolatos *toposok*nál esik szó (további utalásokat találunk az „interpretív” *epieikeia* tárgyalásánál, valamint a *Nikomachosi etikában*). Anaximenés csak az ügy számára kedvezőtlen törvénnyel szembeni támadás lehetséges alátámasztásaként említi a törvényhozói szándékot, de nem kapcsolja össze az értelmezés kérdéseivel. Az analógia kiterjesztő értelmezést szolgálja

⁷¹ Ha a középpontban a szándék áll, ahogy Aristotelésnél a *Rétorika* I. könyvének 13. fejezetében, akkor a meghatározás jórészt csakugyan a minőség kérdéséhez tartozik. A törvényi definíciók egyéb aspektusai azonban a tények kérdéséhez kapcsolódnak.

⁷² Ld. pl. Hypereidés, *Philippidés ellen* 7.

⁷³ Ld. pl. Démosthenés 18, 274, Deinarchos 1, 59–60.

⁷⁴ Ez azért különösen érdekes, mert a különböző attitűdök hármas fölosztása tökéletesen illik a törvényszéki rétorika megközelítéséhez.

⁷⁵ Föltehetőleg a *paragraphénak* felelthet meg, ld. pl. Matthes (1958) 165–166, újabban pedig Carawan (2001) 17–18. Eljárási kérdések a *paragraphétól* függetlenül is megjelenhetnek azonban, ld. pl. Antiphón, *Héródés haláláról* 8–10 (egy definícióhoz kapcsolva).

⁷⁶ Quintilianus álláspontjának megfelelően, vö. III, 6, 60 (a szöveget e pont elején idézem).

ló alkalmazása (a hermagorasi *sylogismos*) egyik tankönyvben sem jelenik meg explicit formában.⁷⁷

Aristotelés és Anaximenés esetében tehát egyaránt föltételezhető, hogy egy korábbi rétorikai hagyományból merítenek. Ami azonban az ügyállásokat illeti, ez a hagyomány nem tartalmazhatott sokkal többet, mint amit a fönmaradt at-tikai szónoklatokban találunk, ti. a vita központi kérdésének azonosítására való törekvést (összefüggésben azzal az elvárással, hogy a szónokok ne térjenek el a vitás kérdéstől), tények és minőségek megkülönböztetését, a nagyság kérdését, valamint – nem kifejezetten vitáspontként azonosítva – a *syngnóméra* apelláló érveket. Az nem egyértelmű, hogy a korábbi elméletben szerepelt-e az egyes kérdések meghatározott sorrendje vagy a köztük lévő logikai kapcsolatok, az azonban világosnak látszik, hogy a peres felek csak annyit ismertek el, amennyit mindenképpen szükséges volt, és legerősebb érvükre („védvonalukra”) összpontosítottak beszédükben.

A meghatározások és az eljárással kapcsolatos kérdések nem biztos, hogy részét képezték ennek az elméleti hagyománynak (jóllehet a szónokok gyakorlatában kétséget kizáróan előkerültek), az viszont világosan látszik, hogy nem azonosították őket a tények vagy a minőségek kérdéseivel azonos rangú vitáspontokként. Hasonló a helyzet a Hermagoras után *zétémata nomikaként* szereplő vitáspontokkal: noha ezek az interpretációs műveletek megfigyelhetők a szónokoknál is, a korábbi elmélet nem foglalta őket közös elnevezés alá, és valószínűnek látszik, hogy csak a többértelműség és – talán – a törvényhozói szándék jelent meg az érvek lehetséges forrásai között. Itt valószínűnek látszik, hogy Aristotelés ezeket a *toposokat* egyfelől a törvényszéki gyakorlat, másfelől az érvelési visszaélések tanulmányozása alapján azonosította és írta le.

A fentiekben összefoglalván Aristotelésnek a későbbi ügyállástan értelmezése szempontjából releváns megjegyzéseit, most már Hermagoras – töredékek alapján rekonstruálható – nézeteit kell szemügyre vennünk, hogy Aristotelésszel összevetve világosabban lássuk, a későbbi szerzők által kidolgozott ügyállástan mennyiben lép túl azon, amit a *Rétorikában* is olvashatunk a vitáspontokról.

3.2. *Krinomenon*

Hermagoras töredékei egyfelől világosan mutatják, hogy az ügyállás meghatározása a *heuresis* első lépése, amennyiben ennek révén azonosítható az a kérdés, amelyre a szónoknak összpontosítania kell érvelése során.⁷⁸ Ennek megfelelően azt szokás föltételezni, hogy Hermagoras tankönyve ügyállások szerint csoportosítva tárgyalta az érvek alapjául szolgáló *toposokat*.⁷⁹ A korábbi szakirodalomban Solmsen úgy foglalt állást, hogy ez fontos eltérés volt az aristotelési hagyományhoz képest, amelyben a szónok feladatai jelentették a fő csoportosítási szempon-

⁷⁷ Amint igyekeztem kimutatni, az ilyen értelmezés része lehet Aristotelés méltányosság-fogalmának (vö. Könczöl 2018), külön vitáspontként azonban nem jelenik meg nála sem.

⁷⁸ Ld. pl. Matthes (1958) 133, Braet (1999) 426.

⁷⁹ Ld. pl. Matthes (1958) 114, Braet (1999) 425–426.

tot.⁸⁰ Braet ezzel szemben meggyőzően mutatja ki, hogy Aristotelésnek a *Rétorika* I. könyv 3. fejezetében található megkülönböztetése a fő *amphisbétésis*ek közt arra szolgál, hogy előrevetítse az I. és a II. könyvben *toposok* csoportjait. Ezt a meglátást alapul véve, az előzőekben igyekeztem bemutatni, hogy a különféle vitáspontok az I. könyv 10–14. fejezetének szerkezetében is megjelennek, noha Aristotelés nem fűzi olyan sorozatokba a *toposokat*, amilyenek – föltehetőleg – Hermogenésnél szerepeltek.

Van ugyanakkor egy másik aspektusa is az ügyállástannak, amely egyértelműen Aristotelés utáni fejleménynek látszik. Hermagoras arra nézve is ellátja tanáccsal a szónokot, hogy hogyan azonosítsa az adott eset ügyállását: ezt nevezzük a *krinomenon* elméletének.⁸¹ Quintilianus tanúsága szerint a módszer a következő lépésekből áll. A vád első állítását (*kataphasis*) a védelem első állításával (*apophasis*) szembesítve kapjuk meg azt a kérdést, amelyre a bírói döntésnek kell választ adnia (*krinomenon*).⁸² Ez egyfajta vázlatos dialógusként is fölfogható, amint azt számos tankönyvi illusztráció is mutatja: „Te tetted.” – „Nem én tettem.” – „Ő tette-e?”. A konkrét ügyállások esetében a dialógus a kérdés összetettségétől függően hosszabb is lehet.⁸³

Hermagoras szerint az ügyállás az *apophasis*nak felel meg, azaz a védelem vádakra adott válaszának.⁸⁴ Ez a doktrína többféleképpen változott a Hermagoras utáni szairodalomban, de egészen a Kr. u. II. századig stabil része volt az ügyállástannak, amikor aztán Zénón és Hermogenés új megközelítése váltotta föl.⁸⁵

Aristotelés az I. könyvben nem foglalkozik a vitáspont meghatározásának kérdésével. Az ő esetében voltaképpen nem beszélhetünk a vita következetesen egy szempontból történő elemzéséről, sokkal inkább a többféle perspektíva váltogatásáról. Az első fejezetben a peres felek feladatát állítja szembe a bíróval, egy sor ellentmondó állítás formájában, amelyek eldöntendő kérdésekhez vezetnek (ὄτι ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν, ἢ γέγονεν ἢ οὐ γέγονεν· εἰ δὲ μέγα ἢ μικρόν, ἢ δίκαιον ἢ ἄδικον, 1354a 28–29), rámutatva, hogy a feleknek mit kell bizonyítani, a bírónak pedig eldöntenie. A 3. fejezetben a szembenálló szónokok kerülnek a középpont-

⁸⁰ Solmsen (1941) 46–47. Ld. azonban Braet (1999) 426–427.

⁸¹ Vö. Heath (2004) 8. Az ügyállástan ezen részének Hermagorastól Hermogenésig bekövetkezett változásairól ld. Calboli Montefusco (1972) és Heath (1994a) munkáit.

⁸² Quint. *Inst.* III, 11, 1–11, kül. 10–11: *Causa facti non in omnis controversias cadit; nam quae fuerit causa faciendi ubi factum negatur? At ubi causa tractetur, negant eodem loco esse iudicationem quo quaestionem, idque et in rhetoricis Cicero et in Partitionibus dicit. Nam in coniectura est quaestio ex illo: factum, non factum, an factum sit. Ibi ergo iudicatio ubi quaestio, quia in eadem re prima quaestio et extrema disceptatio. At in qualitate: matrem Orestes occidit recte, non recte, an recte occiderit quaestio, nec statim iudicatio. Quando ergo? »Illa patrem meum occiderat.« »Sed non ideo tu matrem debuisti occidere.« An debuerit: hic iudicatio. A rekonstrukció másik lehetséges forrása a (pseudo-)augustinusi *De rhetorica* más szerkezetet ír le (pp. 144, 30–145, 6 Halm). Míg az utóbbit hermagorasinak tekinti pl. Matthes (1958) 174–176, Heath (1994) 119–121 Quintilianus magyarázata melletti érvei meggyőzőbbnek látszanak.*

⁸³ Ld. pl. Heath (1994) 117–121.

⁸⁴ Vö. Heath (1994) 121.

⁸⁵ Heath (1994) 127–128.

ba, akiknek az *amphisbétésisei* kijelölik a beszéd *telosát*,⁸⁶ a törvényszéki beszédek jellemzése viszont már a védelem szempontjából történik.⁸⁷ A 10. fejezet elején a jogsértés definícióját találjuk, amely tekinthető a bíró számára fölmerülő kérdés alapjának, és amely egyszersmind a törvényszéki beszéd *telosának* is megfelel. A továbbiakban az elkövető tudatállapotához kapcsolódó *toposokról* esik szó, s Aristotelés ehhez azt a tanácsot fűzi, hogy „a vádnak számba kell vennie, amennyiben az ellenfélre alkalmazhatók, azoknak a dolgoknak a fajtáit és természetét, amelyekre mindenki törekszik, amikor megkárosítja szomszédait, a védelemnek pedig azt kell számbavennie, melyik és hányféle nem alkalmazható ezek közül” (1368b 29–32). Ezúttal a két állítás közötti konfliktus kerül előtérbe. A 13. fejezetben, a jogos és jogtalan cselekedetek osztályozását követően, Aristotelés egy olyan megfigyeléssel tér vissza a *toposokhoz*, amely a védelem mellett szóló érvelés gyakorlatára vonatkozik. Noha a szónokoknak az argumentatív stratégiából adódó feladatáról és az annak megfelelő kérdésekről mindkét fél figyelembe vételével szól, Aristotelés példái mind a védelem perspektíváját tükrözik. Hasonlót tapasztalunk a méltányosság esetében, ahogy magát az elvet semleges szempontból írja le, a vasgyűrűt viselve elkövetett testi sértés példája ismét csak a védelem szempontjából kerül az olvasó elé. Már kevésbé egyértelmű a perspektíva a méltányossághoz mint erényhez kapcsolódó *toposok* ismertetésénél: a bevezetés itt is kiegyensúlyozott, az *epieikeia* ezt követő példái azonban többségükben enyhén a védelem felé hajlanak, jóllehet Aristotelés nem emeli ki, hogy melyik fél mellett szólnak. A 14. fejezetben leírt *toposok* viszont a jogsértés nagyságához kapcsolódnak, és noha egyik fél sem jelenik meg kifejezetten, összességében az az olvasó benyomása, hogy a vádló szemén keresztül látja ezeket.

A III. könyv *taxisról* szóló részében, az előítéletről (*diabolé*) szóló gondolatok jobbára a védelem szempontjából jelennek meg (habár a lista végén két, a vád számára kínálkozó, valamint egy közös *topos* is szóba kerül). Az elbeszélésnél, ahol a fő erények egyike a gazdaságosság (1416b 33–1417a 3), mindkét félnek jut tanács arról, hogy hogyan válasszák ki bizonyításuk súlypontját, a vitáspont azonban a védelemnek a vád állításaira adott válaszából körvonalazódik. A bizonyításról szóló rész ismét annak hangsúlyozásával kezdődik, hogy milyen fontos az *amphisbétésis* tárgyának ismerete. Minthogy a kérdés arra vonatkozik, amit a bizonyításnak alá kell támasztania, a gondolatmenet föltételezi, hogy a felek már megfogalmazták legelső állításaikat.⁸⁸

A *Rhetorica ad Alexandrum*ban ugyanezt a kettős megközelítést még világosabban tapasztaljuk. Az I–IV. fejezetben a hangsúly a vitáspontok megkülönböztetésén van, s a szerző kiemeli, hogy ezek (egyre gyöngülő) védvonalakat jelentenek az érvelésben.⁸⁹ (Ez a megközelítés kerül majd elő a *diaboléről* szóló részben [29,

⁸⁶ Aristotelés megfogalmazása itt azt sugallja, hogy a kérdés eleve adott, s a szónokok érveinek kell rá irányulnia.

⁸⁷ 1358b 30–32: περι μὲν γὰρ τῶν ἄλλων ἐνίοτε οὐκ ἂν ἀμφισβητήσαιεν, οἷον ὁ δικάζόμενος ὡς οὐ γέγονεν ἢ οὐκ ἐβλάψεν· ὅτι δ' ἀδικεῖ οὐδέποτε ἂν ὁμολογήσαιεν κτλ.

⁸⁸ Ugyanez igaz a tanácsadó és bemutató beszédekre is.

⁸⁹ Vö. Braet (1999).

13. 1437a 10–12], ahol a korábbi ítéletből fakadó előítélet elhárításának két módja szerepel.) Érdekes, hogy míg a védelem állításai a vádét követik, megjelenésük sorrendjében, a vád szempontjából fölmerülő vitáspontok – a tények kivételével – elkerülhetetlenül a védelemnek a vádra adott (föltételezett) válaszához igazodnak.⁹⁰

Összességében azt látjuk, hogy míg a *krinomenon* elmélete kifejezett formában egyik tankönyvben sem jelenik meg, a szerzők nélkül is világossá teszik, hogy az érvelést az ügy vitáspontjához kell szabni, valamint azt is, hogy ezt a vitáspontot a két peres fél versengő állításainak összevetése alapján lehet meghatározni. Míg a *Rhetorica ad Alexandrum* következetesen a védelemnek a vád kiinduló állítására adott válaszából vezeti le a fő kérdést, jóllehet külön nem fogalmazza meg a *krinomenon*t, Aristotelés különböző perspektívákból tekint az ügyekre, viszont egyes helyeken kifejezetten rámutat a kiinduló állítások konfliktusából adódó kérdésre.

3.3. A minőség ügyállásának aletei és Aristotelés jogi topikája

De inventione című, a korábbi rétorikai hagyományt áttekintő fiataalkori művében⁹¹ Cicero megütközésének ad hangot Hermagoras ügyállásának egy jellegzetes vonása kapcsán. A minőség ügyállását (*constitutio generalis*) magyarázva megjegyzi, hogy

huic generi Hermagoras partes quattuor subposuit, deliberativam, demonstrativam, iuridicalem, negotialem. quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum videtur. [...] si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causae putari; eadem enim res alii genus esse, alii pars potest, eadem genus esse et pars non potest. deliberatio autem et demonstratio genera sunt causarum. [...] Quodsi generis causae partes non possunt recte putari, multo minus recte partis causae partes putabuntur. (I, 9, 12–10. 13)⁹²

Mi több – folytatja –, minthogy sem a *demonstratio*, sem a *deliberatio* nem egy vádra adott elutasító válaszra (*intentionis depulsio*) épül, márpedig Hermagoras így határozza meg az ügyállást, semmi közük sem lehet ez utóbbiakhoz: *placet autem ipsi constitutionem intentionis esse depulsionem; placeat igitur oportet demonstrationem et deliberationem non esse constitutionem nec partem constitutionis* (I, 10, 13). Cicero ennek fényében azt a megoldást javasolja, hogy csak a minőség két utóbbi alcsoportját tartsuk meg, a *iuridicalist* és a *negotialist*,⁹³ az előbbi további fölosztásával egyetemben.

⁹⁰ 4, 5. 1427a 5–6: ἐὰν δὲ μὴ δυνατόν ἦ τοῦτο ποιεῖν, ἀλλὰ νομίῃς δεῖξειν τὸν ἐναντίον, ὡς κτλ.

⁹¹ Vö. *de orat.* I, 5: *pueris aut adolescentulis nobis*, ami nagyjából 17–19 éves kornak felelhet meg, ld. Achard (1994) 6.

⁹² A *De inventione* szövegét Stroebel (1915) kiadása alapján idézem.

⁹³ Ezeket a következőképpen írja le: *Iuridicalis est, in qua aequi et recti natura aut praemii aut poenae ratio quaeritur; negotialis, in qua, quid iuris ex civili more et aequitate sit, consideratur; cui diligentiae praesse apud nos iure consulti existimantur* (I, 10, 14). Vö. Quintilianus bíráló megjegy-

Cicero itt egyértelműen a beszédfajták aristotelési hármas fölosztására utal, s azért marasztalja el Hermagorast, mert nincs arra tekintettel. Az viszont egyáltalán nem magától értetődő, hogy Hermagoras csakugyan elköveti a neki fölrótt hibát.⁹⁴ Amennyire rekonstruálni lehet a tankönyvét, úgy látszik, hogy Hermagoras nem alkalmazta valamiféle *summa divisió*ként a három beszédfajta megkülönböztetését, hanem a *thesis*eket, a meghatározatlan kérdéseket állította szembe a *hypothesis*ekkel, a meghatározottakkal a *politika zétémata* területén belül, ez utóbbiakat tekintve a szónoki beszéd megfelelő tárgyainak.⁹⁵ Ez nyitva hagyja azt a lehetőséget, hogy Hermagoras a tanácsadó és a bemutató beszédekre tartozó kérdéseket az igazságossággal egyetemben a minőség ügyállása alá rendelte (olyanformán, ahogy azt Aristotelés *symparalambanein* kifejezése [1358b 24–25. 27] sugallja, tehát olyan mellékes megfontolásokként, amelyek előkerülhetnek a törvényszéki vagy politikai beszédekben) anélkül, hogy ezzel ellentmondást okozott volna saját rendszerén belül.⁹⁶

A másik forrás, amely a minőségi ügyálláson belüli négyes fölosztásról tanúskodik, Quintilianus munkája. Nála azonban más neveket találunk a két alcsoport közül kettőnél. Szerinte ezek a következők voltak:

Hanc ita dividit: de adpetendis et fugiendis, quae est pars deliberativa; de persona (ea ostenditur laudativa); negotialem (πραγματικὴν vocat), in qua de rebus ipsis quaeritur remoto personarum complexu, ut »sitne liber qui est in adsertione«, »an divitiae superbiam pariant«, »an iustum quid, an bonum sit«; iuridicalem, in qua fere eadem, sed certis destinatisque personis quaerantur: »an ille iuste hoc fecerit vel bene«. (III, 6, 56–57 = T 26 Woerther)

Quintilianus látható határozottsággal tulajdonítja az általa is használt elnevezéseket Hermagorasnak, ugyanakkor igyekszik rámutatni a Cicero kifejezéseivel fönnálló megfelelésre.⁹⁷ Jóllehet a négyes fölosztás hermagorasi eredetét a korábbi szakirodalom megkérdőjelezte,⁹⁸ nem szól kényszerítő érv mellett sem, hogy ne tekintsük őket autentikusnak.⁹⁹

Az első két alcsoport pontos tartalmát a sovány forrásanyag alapján nem lehet rekonstruálni. Elképzelhető mindazonáltal, hogy kapcsolódtak a tanácsadó és a bemutató beszédfajta *topos*aihoz – legalábbis Quintilianus indokoltnak érezte, hogy azonosítsa őket.¹⁰⁰ Az ilyen *toposok* jogi érvelésben történő alkalmazása ki-

zését: *sunt enim velut regestae in hos commentarios quos adulescens deduxerat scholae, et si qua est in his culpa, tradentis est, sive eum movit quod Hermagoras prima in hoc loco posuit exempla ex quaestionibus iuris, sive quod Graeci πραγματικούς vocant iuris interpretes. Sed Cicero quidem his pulcherrimos illos de Oratore substituit, ideoque culpari tamquam falsa praecipiat non potest* (III, 6, 59–60).

⁹⁴ Ld. Matthes (1958) 149.

⁹⁵ A *politika zétémata* kérdéséhez ld. T 12–13 (Woerther). A *thesis*ről és a *hypothesis*ről ld. T 16–19 (Woerther).

⁹⁶ Vö. Matthes (1958) 149.

⁹⁷ Vö. Matthes (1958) 149.

⁹⁸ Ld. pl. Jaeneke (1904) 126skk., vö. Matthes (1958) 150.

⁹⁹ Quintilianus nyilván más forrásokhoz is hozzáfért Cicero munkái mellett.

¹⁰⁰ Matthes (1958) 150.

fejezetten szóba kerül mind a *Rhetorica ad Alexandrum*ban, mind Aristotelés *Rétorikájában*. Az utóbbiban azonban van egy lehetséges párhuzam, éppen a jogi érvelés területéről, amely figyelemreméltó hasonlóságot mutat a Quintilianusnál található elnevezésekkel, s ezért mindenképpen említést érdemel.

A *Rétorika* I. könyve 10–12. fejezetében találunk olyan, a jogi érvelés számára kínálkozó *topos*okat, amelyek megfeleltethetők a *de adpetendis et fugiendis*, illetve a *de persona* csoportjának. Aristotelés itt elsőként a jogsértő cselekedet lehetséges motívumaihoz kapcsolódó *topos*okat sorolja (1368b 28–1372a 3), arra is rámutatva, hogy ezek közé tartozik a *sympheron* kérdése is, amelyet pedig a tanácsadó beszédek *topos*ai között tárgyalt (1369b 28–30). Ezt követően tér rá azon személyek jellemvonásaira, akik valamiért hajlamosabbak bizonyosfajta jogsértések elkövetésére. Ezek az érvek természetesen szolgálhatnak annak alátámasztására, hogy egy adott személy esetében valószínű vagy nem valószínű, hogy elkövetett egy bizonyosfajta cselekedetet, ugyanakkor olyan érvelésben is helyet kaphatnak, amelynek a középpontjában nem az eset tényei állnak. Ha elfogadjuk ezt a magyarázatot az első két említett *al-stasis*ra nézve, akkor nem nehéz fölfedeznünk a 13. fejezetben a *iuridicalis* körébe tartozó anyagot, ahol a törvényesség és az igazságosság áll az érvelés középpontjában. Még az *absoluta* és az *assumptiva* különbsége is megtalálható, előbbi a törvényi definíciók és az „interpretív” *epieikeia*, utóbbi az *epieikeia* mint erény kapcsán, e második körében a *topos*ok további fölosztásaival egyetemben.

A minőségi ügyállás negyedik alcsoportja, a *negotialis* már semmiképpen sem fér bele a *genera causarum* hármasszorosításába, s ezért másfajta magyarázatot igényel. Quintilianus kifejezetten elveti a Cicero javasolta értelmezést¹⁰¹ és másikkal áll elő, amely szerint ez az alcsoport a meghatározatlan kérdésekre, a *thesis*ekre utal.¹⁰² Ha elfogadjuk, hogy Quintilianus nem csupán az *al-stasis*ok hermagorasi nevét őrzi meg, hanem a sorrendjüket is, és ennek megfelelően párhuzamot keresünk a személyekhez és az igazságossághoz kapcsolódó aristotelési érvek között, akkor azt tapasztaljuk, hogy azon túl, amit a 10. fejezet bevezetése ígért, előkerülnek bizonyos, a jogsértő cselekedetek típusaira fókuszáló *topos*ok is.

4. Összegzés

Tanulmányomban az aristotelési *Rétorika* és a hellénisztikus ügyállastanok közti lehetséges kapcsolatokat igyekeztem számbavenni és értékelni. Elsőként azt vizsgáltam, hogyan jelennek meg a vitáspontok a *Rétorika* I. és III. könyvében, valamint hogy milyen funkcióval bírnak a jogi érvelés aristotelési modellje szempontjából.

A három beszédajtának az I. könyv 3. fejezetében található fogalmi elkülönítését illetően amellet érveltem, hogy az egyes beszédajtáknak megfelelő *telos*ok önmagukban nem tekinthetők vitáspontoknak, noha a minőségi ügyállás három

¹⁰¹ Ld. följebb a 94. jegyzetet.

¹⁰² Vö. Matthes (1958) 150–151.

alcsoportja megfeleltethető nekik. A *telosok* és az ügyállások megkülönböztetéséből az következik, hogy nem szükséges Braetot követve úgy tekintenünk az *amphisbétésisek* leírására (1358b 29–1359a 5), mint amely egy „elkerülhetetlen bizonyítási terhet” fogalmaz meg. Míg pl. az igazságosság/igazságtalanság kérdése abban az értelemben sajátja a törvényszéki beszédeknek, hogy – Aristotelésszel szólva – a peres felek nem ismerhetik el, hogy az elkövetett cselekedet igazságtalan (vagy igazságos) volt, ez önmagában nem jelenti, hogy a bizonyításnak föltétlenül az igazságosság kérdésére kell irányulnia. Másszóval egy törvényszéki beszéd központi kérdése nem szükségképpen felel meg a minőségi ügyállásnak. Ha pedig a *telosok* ilyenén értelmezése helytálló, akkor a 3. fejezetben nem láthatjuk Aristotelés „kísérletét” egy nem szokványos ügyállástan megfogalmazására.

Azt is igyekeztem kimutatni – szintén Braet álláspontjával szemben –, hogy az I. könyv 10–14. fejezetében a *toposok* a tények–meghatározás–minőség–nagyság sorrendet követik, amely megfelel a 3. fejezetben leírt logikai sorrendnek. A meghatározás *toposát* (amelyet Aristotelés alkalmasint nem tart külön kérdésnek, hanem a minőség egy aspektusának) bevezető megjegyzés továbbá azt a benyomást kelti, hogy az egyes kérdések előtérbe helyezése a „védvonalak” közti stratégiai döntésen múlik, s ezzel mintegy megelőlegezi a későbbi ügyállástanok egy jellegzetes tételét.

A vitáspontok III. könyvben szereplő listái rendszerint tartalmazzák a tények, a károkozás (hátrányosság), az igazságosság, valamint a nagyság kérdését. A kérdés itt az, hogy a károkozás hogyan illik a jogi érvelés vitáspontjai közé. Megjelenése talán azzal magyarázható, hogy a tárgyalás itt is Aristotelés jogsértés-fogalmának a szerkezetét követi, amelyben a károkozás elemén belül elkülönül az elkövetés ténye és a cselekedet káros volta. Szemben az I. könyvvel azonban a tudati elem itt nem jut kiemelt szerephez – föltehetően azért, mert a tárgyalás középpontjában az érvek elrendezése áll, nem az igazságosság és igazságtalanság fogalma.

A későbbi *zétémata nomika* csoportjához hasonló érvekkel röviden foglalkoztam az első rész végén. Az ezekhez tartozó négy ügyállással párhuzamba állítható vitáspontok közül kettő a 13. fejezetben jelenik meg, kettő pedig a 15. fejezetben, a mesterségen kívüli bizonyítékokhoz kapcsolódó *toposok* bemutatásánál. Míg azonban az utóbbiakat, a többértelműséget és az ellentmondást Aristotelés kifejezetten említi, az előbbieket közül csupán a törvény megfogalmazásának és a törvényhozói szándéknak a szembeállítását jelenik meg a méltányossággal kapcsolatos *toposok* felsorolásában (azon kívül, hogy ugyanazon fejezet korábbi részében, az *epieikeia* mint értelmezési elv magyarázata során is fölmerül). A *syllogismos* ügyállása alapjául szolgáló értelmezési művelet, mint másutt kifejtettem, összefér az aristotelési méltányosság-fogalommal és a hozzá kapcsolódó érvelési módszerrel, külön típusként azonban nem szerepel a fejezetben.

A tanulmány második felében azokat a párhuzamokat tekintettem át, amelyek Aristotelés és a korábbi rétorikaelmélet, illetve a hermagorasi ügyállástan között figyelhetők meg. A korai elmélet elemeit a *Rétorika* és a *Rhetorica ad Alexandrum* összevetése alapján igyekeztem azonosítani, hiszen az utóbbira általában

úgy tekint a szakirodalom, mint amely közelebb áll a korábbi (vagy legalábbis nem aristotelési) tankönyvek hagyományához. Anaximenés munkája egyrészt egységesebb módon kezeli a vitáspontokat, másrészt viszont szűkebb körben alkalmazza őket. Nála a jogi érvelésben használatos vitáspontok rendszerinti sorrendje a tények–minőség–*syngnómé*, a nagyság pedig az utóbbi aleseteként jelenik meg, együtt az előrelátás vagy a szándék hiányával (*hamartéma/atychéma*). A minőség magában foglalja a törvényességet, az igazságosságot, a dicséretességet, valamint a hasznosságot, tehát Aristotelésszel azonos módon lépi át a törvényszéki beszéd-fajta definíciójának korlátait.

Hogyha közös forrást vagy forráscsoportot föltételezünk a *Rétorika* és a *Rhetorica ad Alexandrum* mögött, akkor fölmerül a kérdés, hogy a két szerző mennyiben követte az elődöket. Amennyiben a közös forrásanyagot a két munka párhuzamai alapján próbáljuk azonosítani, akkor nem marad más, mint a vitáspontok meglehetősen kezdetleges azonosítása, és nagyfokú bizonytalanság a részletek tekintetében. Ha viszont azt is megengedjük, hogy Anaximenés áll közelebb a korábbi hagyományhoz, akkor megpróbálhatjuk megérteni, hol és hogyan változtatott azon Aristotelés. Anaximenésnek az *ennomon* és a *dikaion* közti megkülönböztetését fölváltja az igazságosságra vonatkozó érveken belüli megkülönböztetés az írott törvényhez (definíció) és az íratlan törvényhez (méltányosság) kapcsolódó *toposok* között. A *syngnóméra* apelláló érvek közül csak a nagyság marad meg a vitáspontok között, az előrelátás és a szándékosság kérdése viszont a méltányosság fogalma alá kerül. Ami az előbbit illeti, annak magyarázata az lehet, hogy Aristotelés törvényfogalma szorosan kapcsolódik az igazságosságéhoz. Emellett a definíció kérdésének bevezetése arra utal, hogy a Aristotelés elméleti magyarázata a törvényszéki gyakorlatban ténylegesen megjelenő jogi érvelés tanulmányozásán alapul. Ilyenformán tehát az írott és az íratlan törvényen alapuló igazságossági érvek megkülönböztetésével Aristotelés egyszerre közelíti rétorikai topikáját a saját filozófiai nézeteihez és a kortárs szónoki gyakorlathoz. A nagyság kérdésének kiemelése magyarázható a méltányosság és a szándékosság kérdése közti szorosabb kapcsolattal. Míg a nagyságra utaló érvek egy része az igazságtalanság súlyához is kapcsolódik, Aristotelés arra is rámutat, hogy más részük az okozott kár mértékére vonatkozik – ez szólhat amellett, hogy ezek az érvek nem csatlakoznak a *syngnóméra* irányuló érvekhez, hanem az utóbbiak kerülnek át a méltányosság *toposai* közé. Itt ezek szerint Aristotelés inkább saját elméleti megfontolásait veszi alapul, semmint azokat a taktikai szempontokat, amelyek Anaximenés verziójának a háttérében sejthetők.

Ha a hermagorasi ügyállastan lehetséges aristotelési hatásairól beszélünk, akkor minden eddiginél ingoványosabb talajra lépünk, hiszen a két szerzőt elválasztó mintegy kétszáz évből alig maradt fönn releváns forrás. A *Rétorika* ismeretét sem föltételezhetjük minden további nélkül ebben az időszakban. Pusztán arra törekedhetünk e téren, hogy azonosítsuk a (rekonstruált) hermagorasi ügyállastan azon elemeit, amelyek közelebb állnak Aristoteléshez, mint a *Rhetorica ad Alexandrum*hoz, és amelyek esetében a hatás legalábbis nem zárható ki.

A tanulmány utolsó részében a hermagorasi elmélet három ilyen elemét vizs-

gáltam meg közelebbről. A meghatározás (*horos*) és az eljárási kifogások (*meta-lépsis*) kérdéseiről Anaximenés nem szól, Aristotelés azonban megemlíti (ráadásul vitáspontokként) őket, bár nem szerepelnek a *Rétorika* vitáspont-listáin. Föltételezésem szerint ezek inkább a jogi érvelés törvényszéki gyakorlatának az alapján kerülhettek a *Rétorikába*, semmit a korábbi szakirodalomból, s alkalmasint akkor is inspirálhatták Hermagorast, ha csak közvetett forrásból ismerte a *Rétorika* tartalmát.

Egy másik lehetséges kapcsolódási pont a minőség hermagorasi ügyállásának alosztói és a *Rétorika* I. könyvének 10–13. fejezetében szereplő *toposok* közt fedezhető föl. Ha elfogadjuk a Quintilianusnál található magyarázatot az *al-stasisok* elnevezését illetően (*de adpetendis et fugiendis, de persona, negotialis* [pragmatiké], végül *iuridicalis*), akkor találó leírását adják az aristotelési *toposok*nak. Ez az értelmezés – ha helytálló – alátámaszthatja az *al-stasisok*nak, vagy legalábbis az elnevezésüknek az aristotelési eredetét, valamint azt a hihetően hangzó hipotézist, amely szerint Cicero és Quintilianus tévesen azonosította (vagy nem rendelkeztek kellő információval róla) Hermagoras rendszerének ezt a részét.

Hivatkozott irodalom

- Achard, Guy (1994) *Cicéron, De l'invention*. Paris, Les Belles Lettres.
- Adamietz, Joachim (1966) *M. F. Quintiliani Institutionis oratoriae liber III*. München, Fink.
- Barwick, Karl (1965) Zur Rekonstruktion der Rhetorik des Hermagoras von Temnos. *Philologus* 109, 186–218.
- Bekker, Immanuel (1831/1960) *Aristotelis opera*, 5 köt. 2. kiad. (szerk. Olof Gigon). Berlin, De Gruyter.
- Bolonyai Gábor (1999) Rétorikai kutatások az elmúlt negyedszázadban. In Havas László – Tegye Imre (szerk.): *Bevezetés az ókortudományba II*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 147–222.
- Braet (1999) Aristotle's Almost Unnoticed Contribution to the Doctrine of Stasis. *Mnemosyne* 52/4, 408–433.
- Calboli Montefusco, Lucia (1972) La dottrina del *KPINOMENON*. *Athenaeum* 50, 276–293.
- Calboli Montefusco, Lucia (1986) *La dottrina degli "status" nella retorica greca e romana*. Hildesheim, Olms.
- Carawan, Edwin (2001) What the Laws Have Prejudged: Παράγραφοί and Early Issue-Theory, In Cecil W. Wooten (szerk.): *The Orator in Action and Theory in Greece and Rome*. Leiden, Brill. 17–51.
- Carey, Christopher (1996) *Nomos* in Attic Rhetoric and Oratory. *Journal of Hellenic Studies* 116, 33–46.
- Chiron, Pierre (2002) *Pseudo-Aristote, Rhétorique à Alexandre*. Paris, Les Belles Lettres.

- Chiron, Pierre (2011) Relative Dating of the *Rhetoric to Alexander* and Aristotle's *Rhetoric*: A Methodology and Hypothesis. *Rhetorica* 29/3, 236–262.
- Clark, Donald L. (1957) *Rhetoric in Graeco-Roman Education*. London, Oxford University Press.
- Fuhrmann, Manfred (1966) *Anaximenes Ars rhetorica quae vulgo fertur Aristotelis ad Alexandrum*. Lipsiae, Teubner.
- Grimaldi, William M. A. (1980) *Aristotle, Rhetoric I: A Commentary*. New York, Fordham University Press.
- Heath, Malcolm (1994) The Substructure of *stasis*-Theory from Hermagoras to Hermogenes. *Classical Quarterly* 44, 114–129.
- Heath, Malcolm (2002) Hermagoras: Transmission and Attribution. *Philologus* 146, 287–298.
- Heath, Malcolm (2003) *Metalepsis, paragraphe* and the Scholia to Hermogenes. *Leeds International Classical Studies* 2/2, 1–91. [lics.leeds.ac.uk/2003/200302.pdf]
- Heath, Malcolm (2004) *Menander: A Rhetor in Context*. Oxford, Oxford University Press.
- Hoppmann, Michael (2007) Statuslehre. In Ueding, Gert (szerk.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, VIII. Tübingen, De Gruyter. 1327–1358. col.
- Jaeneke, Walther (1904) *De statuum doctrina ab Hermogene tradita: Ad rhetoricae historiam symbolae*. Lipsiae, Noske.
- Kennedy, George A. (1963) *The Art of Persuasion in Greece*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Könczöl Miklós (2008) Law, Fact and Narratives in Ancient Rhetoric: The Case of the *causa Curiana*. *International Journal for the Semiotics of Law* 21/1, 21–33.
- Könczöl Miklós (2015) *Dikologia. Aristotelés a jogi rétorikáról*. Budapest, Gondolat.
- Könczöl Miklós (2018) A méltányossági érvek és a kiterjesztő értelmezés lehetséges kapcsolata Aristotelésnél. *Állam- és Jogtudomány* 59/4, 24–36.
- Lausberg, Heinrich (1960) *Handbuch der literarischen Rhetorik: Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. München, Hueber.
- Liu, Yameng (1991) Aristotle and the Stasis Theory: A Reexamination. *Rhetoric Society Quarterly* 21/1, 53–59.
- Marsh, Charles (2012) A Legal Semiotics Framework for Exploring the Origins of Hermagorean Stasis. *International Journal for the Semiotics of Law* 25/1, 11–29.
- Martin, Josef (1974) *Antike Rhetorik: Technik und Methode*. München, Beck.
- Marx, Friedrich (1900) Aristoteles' Rhetorik. *Berichte über die Verhandlungen der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse* 52, 241–328.
- Matthes, Dieter (1958) Hermagoras von Temnos 1905–1955. *Lustrum* 3, 58–214.

- Matthes, Dieter (1962) *Hermagorae Temnitae testimonia et fragmenta*. Lipsiae, Teubner.
- Mirhady, David C. (1991) Non-technical *pisteis* in Aristotle and Anaximenes. *American Journal of Philology* 112, 5–28.
- Mirhady, David C. (1994) Aristotle, the *Rhetorica ad Alexandrum*, and the *tria genera causarum*. In Fortenbaugh, William W. and Mirhady, David C. (szerk.): *Peripatetic Rhetoric after Aristotle*. New Brunswick, NJ – London, Transaction Publishers. 54–65.
- Mirhady David C. (2007) Introduction. In Mirhady, David C. (szerk.): *Influences on Peripatetic Rhetoric: Essays in Honor of William W. Fortenbaugh*. Leiden – Boston, Brill. 1–18.
- Mirhady, David C. (2008) The Disappearance and Reappearance of *Exetasis*. *Mou-seion* 8, 395–408.
- Mirhady, David C. (2011) Rhetoric to Alexander. In *Aristotle, Problems: Books 20–38; Rhetoric to Alexander*. Cambridge, MA – London, Harvard University Press – Heinemann. 450–656.
- Nadeau, Ray (1959a) Classical Systems of Stases in Hermagoras and Hermogenes. *Greek, Roman and Byzantine Studies* 2, 53–71.
- Nadeau, Ray (1959b) Some Aristotelian and Stoic Influences on the Theory of Stases. *Speech Monographs* 26/4. 248–254.
- Navarre, Octave (1900) *Essai sur la rhétorique grecque avant Aristote*. Paris, Hachette.
- Solmsen, Friedrich (1941) The Aristotelian Tradition in Ancient Rhetoric. *American Journal of Philology* 62/1–2, 35–50, 169–190.
- Stroebel, Eduard (1915) *M. Tullius Cicero, Rhetorici libri duo de inventione*. Lipsiae, Teubner.
- Stroux, Johannes (1949) *Summum ius summa iniuria*. In *Römische Rechtswissenschaft und Rhetorik*. Potsdam, Stichnote. 7–66.
- Thiele, Georg (1893) *Hermagoras. Ein Beitrag zur Geschichte der Rhetorik*. Strassburg, Trübner.
- Thompson, Wayne N. (1972) *Stasis* in Aristotle's *Rhetoric*. *Quarterly Journal of Speech* 58/2, 134–141.
- Triantaphyllopoulos, Johannes (1985) *Das Rechtsdenken der Griechen*. München, Beck.
- Usher, Stephen (1999) *Greek Oratory: Tradition and Originality*. Oxford, Oxford University Press.
- Volkman, Richard (1885) *Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer Übersicht*. 2. kiad. Leipzig, Teubner.
- Woerther, Frédérique (2012) *Hermagoras: Fragments et témoignages*. Paris, Les Belles Lettres.

Aristotle and the Method of Analysing Legal Debates (Summary)

In this paper I examined some possible links between Aristotle's *Rhetoric* and Hellenistic *stasis* theories. The first half of the study focused on the appearance of issues in Books I and III of the *Rhetoric* and the function they have within Aristotle's conception of legal argumentation.

Concerning the conceptual separation of the three branches of rhetoric in Book I, Chapter 3, I argued that their respective *telē* cannot be regarded as issues in themselves, although the three aspects of the issue of quality do correspond to them. What follows from the distinction between the *telē* and the issues is that the we do not need to take, with A. Braet, the description of *amphisbētēseis* at 1358b 29–1359a 5 to formulate an 'inescapable burden of proof'. While e.g. the question of justice/injustice is characteristic of the judicial branch in the sense that, in the words of Aristotle, the parties of a trial cannot agree that the action committed was unjust, this does not mean that the proof necessarily has to be directed at the question of justice. In other words, the issue of a judicial speech is not necessarily that of quality. If this interpretation of the *telē* is correct, then we cannot see in Chapter 3 an 'attempt' to formulate an unorthodox doctrine of issues.

I also argued that in Chapters 10–14 the topics follow the order of facts–definition–quality–magnitude, reflecting the logical order described in Chapter 3. Moreover, the remark introducing the issue of definition (which does not seem to be recognised by Aristotle as a separate issue but rather as an aspect of quality) suggests that they can be taken as strategic choices among different lines of defence, which tacitly anticipates a characteristic feature of later doctrines of issues.

In Book III, the lists of issues usually contain facts, harmfulness, justice, and magnitude. Here, the main question is how harmfulness fits into the scheme of legal argumentation. The reason for its appearance may be that here, too, the discussion is oriented by the structure of Aristotle's conception of wrongdoing, with the issues of facts and harmfulness being separated within the element of 'doing harm'. Unlike in Book I, however, the mental element does not play a privileged role, perhaps because the discussion focuses on arrangement rather than on justice and injustice.

Topics reminiscent of the later *zētēmata nomika* were briefly examined at the end of section 1. Of the four issues, two appear in Chapter 13, and two among the topics related to the use of non-technical proof in Chapter 15. While the latter, ambiguity and contradiction, are explicitly mentioned by Aristotle, of the other two only the contrast between the wording of the law and the intent of the legislator figures on the list of topics regarding *epieikeia* (in addition to its presence in the conceptual explanation of *epieikeia* as a principle of interpretation earlier in the chapter). *Syllogismos*, as I argued elsewhere, is perfectly compatible with the Aristotelian concept of *epieikeia* and the related methods of argumentation, but it is not mentioned as a separate instance.

In the second half of the paper, I turned to the relationship between Aristotle and earlier rhetorical theory on the one hand, and the Hermagorean doctrine of issues on the other. I approached the former question through a comparison of the *Rhetoric* and the *Rhetorica ad Alexandrum*, which is generally acknowledged as representing the earlier (or at any rate non-Aristotelian) tradition of textbooks. Although Anaximenes' work is more consistent in its treatment of issues, it also makes more limited use of them. The standard sequence of issues in judicial argumentation is facts–quality–*syngnōmē*, with magnitude appearing as a sub-category of the latter, together with the lack of foreknowledge or intent (*hamartēma/atychēma*). Quality is said to include lawfulness, justice, honourableness and usefulness, thus going beyond the limits of the judicial branch in the same way as Aristotle does.

If we assume the existence of a common source behind the *Rhetoric* and the *Rhetorica ad Alexandrum*, the question arises how far each of the two authors followed it. Limiting the common source to what is actually common in the two works, we are left with a rather basic conception of issues, and with much uncertainty in terms of the details. If, however, we assume that it is Anaximenes who keeps closer to the original version, then we may try to understand the modifications made by Aristotle. Anaximenes' distinction of *ennomon* and *dikaion* is replaced by the contrast between arguments about justice related to written law (definition) and those related to unwritten law (fairness). From the arguments aiming at *syngnōmē*, only magnitude remains among the issues, while the question of foreknowledge and intent are subordinated to fairness. For the first move, the reason may be Aristotle's conception of law, which cannot be separated from justice. In addition to that, the way he introduces the issue of definition seems to reflect the observation of the practice of legal argumentation in forensic oratory. Thus, by distinguishing between arguments about justice according to whether they are related to written and unwritten law, Aristotle brings his topics closer to both his philosophical views and to contemporary practice. As for his preference for magnitude, it may be explained with the closer relationship between fairness and the question of intent. While part of the arguments about magnitude are likewise related to the graveness of injustice, Aristotle also mentions that some of them focus on the magnitude of the harm done, which he may have regarded as a reason for keeping these arguments separate from those of *syngnōmē*, while transposing the latter under the heading of fairness. Here, then, Aristotle seems to follow theoretical considerations rather than the tactical ones which seem to underlie the version given by Anaximenes.

Talking about possible Aristotelian influences on Hermagoras' doctrine of *staseis* means moving on to even less firm ground due to the virtual absence of sources from the nearly two centuries separating the two authors. Even the accessibility of the *Rhetoric* during that period seems less than certain. What can be still identified is those points of Hermagoras' (reconstructed) doctrine which seem to be closer to Aristotle than to the *Rhetorica ad Alexandrum*, and where some kind of an influence is at least not impossible.

In the final part of this paper, I examined three such points of Hermagoras' theory. In the cases of definition (*horos*) and procedure (*metalēpsis*), Anaximenes is silent, whereas Aristotle does mention them (and mentions them as issues), yet without integrating them in his lists of issues. I argued that these may have appeared in the *Rhetoric* as reflections of the forensic practice of legal argumentation rather than parts of the heritage of earlier textbooks, and might be sources of inspiration for Hermagoras even in the case he only had indirect knowledge of the *Rhetoric*.

Another possible connection is between Hermagoras' sub-*staseis* of quality and the groups of topics discussed in Chapters 10–13 of the *Rhetoric*. If we accept the information offered by Quintilian about the names of the sub-*staseis* (*de adpetendis et fugiendis, de persona, negotialis* [*pragmatikē*], and *iuridicalis*), they seem to adequately describe the content of Aristotle's topics. Such an interpretation, if correct, confirms the Aristotelian origin of (at least the names of) the sub-*staseis*, as well as the plausible hypothesis that Cicero and Quintilian misunderstood (or had insufficient information about) that part of Hermagoras' system.

